

A segesdi mezőváros XVII. századi kovácsműhelye (Régészeti leletek az 1987-es feltárásból...)

MAGYAR KÁLMÁM

Bevezetés

A somogyi ispánsági- és nemzeti központok régészeti kutatásának keretében¹ végeztem 1979-1989 között a segesdi királyi- és királynéi ispánsági, illetőleg uradalmi központ, a XV-XVII. századi vár - és mezővárosa feltárását². A régészeti munka keretében 1979-1982 között az Árpád- és középkori, illetőleg török kori vár területén, míg 1982-1989 között a várhoz tartozó város (*civitas*), illetőleg mezőváros (*oppidum*) helyén folytattunk munkálatokat³. A munkák eredményéről már több ízben beszámoltunk⁴.

Ezen a helyen nem foglalkozunk a vár történeti- és régészeti anyagával, hanem csupán a *civitas* és az *oppidum* feltárásának összegző eredményével. Viszont 1987-ben került elő a XVI-XVII. századi mezőváros területéről egy egyedülálló kovácsműhely lelete. (1-5. ábra)

Bár Segesdet - a rendelkezésünkre álló források szerint⁵ - csupán az 1330-as évektől kezdődően említik *civitas*-nak, de a városi fejlődésének gyökerei már a korábbi időkre mutatnak⁶. 1365-ben még ugyan csak *civitas*-ként említik⁷, vagyis ez az adat a XII. század közepéig az ott álló várra, majd ettől kezdve már a vár mellett kialakult városra vonatkozott⁸. 1389-ben viszont már *oppidum regale* Segesd-ként, míg 1393-95 között többször is újra *civitas*-ként említik. 1396-ban viszont *oppidum seu districtus* Segusd, majd 1400-tól újra *oppidum regale* Segusd-ként írják róla⁹.

A XV. században a Marczali-Báthori család mezővárosa Segesd. A főrangú urak vára alatt szerepel 1427-ben, 1448-ban, 1455-ben, 1488-ban és 1495-ben az *oppidum* Segusd, Segusd, Segesd, illetőleg Segewsd-ként¹⁰. 1499-től 1513-tól tartó időszakban ugyancsak gyakran feljegyzik Segesd mezővárosát¹¹. Az különösen fontos, hogy 1499-ben hús kézművesről, valamint egy kovácsmesterről is említés van¹². 1532-ben már időlegesen a török elfoglalja. 1534-től Pekry Lajos, majd 1537-1566 között a Báthoriak birtoka. Már az 1555-56-os második nagyobb török támadás idején a környék lakói Segesdre menekülnek. 1552-1566 között Somogy vármegye nemessége is itt székelt. 1554 után, pl. 1565-66-ban, valamint 1570-71-ben Város-Segesd a török adózási lajstromon is szerepelt¹³. Vagyis ettől kezdve 1600-ig Város-Segesd a pécsi vilájet mohácsi szandzsákjának segesdi náhiéjához, amolyan járási kerületéhez tartozott. 1583-ban, valamint 1598-99-ben a magyar összeírók magyar földesuraikkal: Nádasdy Ferencsel és Ungnád Kristóffal együtt emlegetik¹⁴. A polgárok ebben a mezővárosban is *summasan* (kollektíven) adóztak.

Végső soron elmondhatjuk, hogy Segesd átlagosan 600 főnyi mezővárosi lakossága 1564-66-ig, évtizedenként legalább 50 fővel csökkent. 1564-66-ig már legjobb esetben is csupán 175-200 főt tett ki a lakossága. A török uralom alatt 1571-ben már 80 adózó ház, vagyis közel 400 segesdi polgár szerepelt. 1599-ben viszont 54 házat, vagyis 270-300 főnyi lakost találtak a magyar összeírók¹⁵.

A fenti lakosságcsökkenéshez hozzájárulnak a különböző hadjáratok, amelyek 1566-ig évtizedenként eléri Segesdet¹⁶. Az a lényeg, hogy 1664-1666 között még Evlia Cselebi török történetíró is Segesd város 300 szolgájáról, azaz lakosáról tud¹⁷. Vagyis Segesden 1686-ig, a töröktől való visszafoglalásáig, azonos számú mezővárosi polgárságról van adatunk. Fontos adat az is, hogy 1651-ben a robot és a dézsma - az un. papucsváltás nélkül - Segesdvár esetében 120,5 Ft-ot tett ki. Ez a magyar földesuraknak kifizetett összeg (ha Darány 125 Ft-ját nem számítjuk) a legmagasabb a megyében. Az is lényeges, hogy Segesd *oppidum* a török uralom alatt egyfajta közigazgatási- és jogi önállóságot élvezett. A városi közösség - kollektív vásárlás útján - örökjogon külön városi földtulajdont is szerzett a környék elpusztult településeinek határából. Ezt a gyarapodást még a marhakereskedelemben való részvétele is növelte¹⁸. Ezenkívül a török ellenőrzése alatt lévő utakon keresztül - az osztrák, az olasz és a német területek felé, valamint a határszélekre is irányult a somogyi, köztük a segesdi bor, a gabona és a marhakereskedelem.

Végső soron a XIV-XVII. század időszakában jól követhető Segesd város, illetőleg a mezőváros polgárságának fejlődése, majd hanyatlása, és a török uralom alatti megállapodott városi élete.

A XIV. századra Segesd - Somogyvár mellett - Somogy megye egyik legfejlettebb, *hospes* lakossággal, azaz a Ny-ról bevándorolt, valószínűleg *latini* telepesekkel és a városi tanáccsal rendelkező királynéi városa volt. A század végéről ismerjük a város piacterét, az ott álló curiákkal, azaz városi házakkal. Így szerepel az előkelő Zámbo Miklós királyi tárnokmester curiája¹⁹, valamint a melette lévő Benedek szűcsmester curiája²⁰. Ez a városszerkezet alapjaiban még a mezővárosi időszakban, a XV-XVII. században is megmaradhatott. Ez azt jelentette, hogy a forgalmas város piactéren, vagy mellette állhatott az egyháza, temetője is. Itt létezett a főesperességi székhely, valamint a királyné curiájának az egyháza is: egy kápolna, valamint egy kolostor és mindenképpen a városi polgárság egyháza is. 1474-ből származik az *ecclesia paroch. B. Michaelis archangeli in Segesd, Segusd* adat, valamint 1285-90 tájáról való

a ferencesek Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt monostorának említése. 1455-ből ismerjük a Szent János és a Szent Anna kápolnákat, de az 1748-as *Canonica Visitatio* említ egy Szent Katalin, míg az 1742-es püspöki kihallgatásnál szerepel az alsó-segedsi Szent Miklós egyház²¹.

1499-ből jegyezzük fel hatvan segedsi hatalmaskodó polgárt. Szöllő Albert bíró és rokona Szöllő János, valamint a tudós Deák Pál mellett egy tucatnyi kézműves neve szerepel: egy aranyműves, három Kalmár, azaz távolsági kereskedő, egy Bolthos (Boltos), egy Szabó, két Csapó, három Szűrös, azaz szűrőkészítő, egy Szűcs, egy Varga, két Sófuvarozó, egy Mészáros, egy zenész: Trombitás társaságában még egy Kovács is²². Az utóbbi, valamint az aranyműves, az ötvös, a gölöncsér a tűzveszélyességük, míg a varga, a csapó, a szűcs, a szűrőkészítő a kellemetlen bőr, vászon-szag stb. miatt a városközponttól távolabb rendelkezhetett műhelyekkel. A kalmár, a sószállító raktárai és szállítóeszközei is különlegesebb, a város szélén lévő helyet, gazdasági egységet igényeltek.

Ez a városi polgári réteg működhetett 1526-ig, illetőleg Segesd első török foglalásáig, vagyis 1532-ig. A török letelepedésével és a város szerkezetének, valamint polgárságának megváltozásával gyakorlatilag 1566-tól már számolhatunk. Ezzel a változással – a törökkori források hiánya miatt – azonban most nem foglalkozunk²³.

Ugyanakkor hihetetlenül fontosnak tartjuk az ettől az időtől kezdődő, a teljes várat és a várost érintő pusztításokat, felégetéseket, vagyis az épületek megsemmisülésének a különböző periódusait. A gyors helyreállítási munkák, valamint a gazdasági helyzet megváltozása következményei miatt is szerepelnek az állandóbb téglá, kőépületek helyett a fával és az agyaggal tapasztott épületek, valamint a Balkánon is divatos szalma, rőzseanyagból készített házak. Ez az építési mód a kovács és más mesterség: a fazekasság, az ötvösség és az aranyművesség – városon belüli – még erőteljesebb elhatárolódását is maga után vonhatja²⁴.

1574-től 1589-ig a magyarok támadják, majd 1591-re elfoglalják a segedsi török végvárat és az alatta lévő mezővárost²⁵. A szigetvári bég ekkor mindegyiket visszafoglalta, majd felgyújtotta és visszavonult. 1594-ben Hasszán aga, Segesd parancsnoka „annyira megijedt Zrínyi György ágyuinak bömbölésétől²⁶, hogy a várat felgyújtva Babócsára menekült. „Pár hónapig gazdátlan Segesd, majd 1600-ig újra a töröké. Ekkor tervezi Zrínyi György, hogy „Segesd vár romjait pedig kijavítják és katonaságot helyeznek bele.” Ezután 1664-ben Zrínyi újra felégeti. 1666-ban szerepel a háromszoros sövénykerítésű palánkvár, mint a kanizsai pasának un. vajdasága és bírói helytartósága. Nagyon fontos, hogy ekkor Evlia Cselebi szerint - az 1499-ben szereplő polgárság - azaz hatvan magyar család, most un. szolgákos élt Segesden²⁷.

Húsz évvel később, 1686-ban végérvényesen elfoglalják a magyar csapatok. 1688-ban kelt a Kanizsa környéki végházak felégetési parancsa: a Batthyányak

levéltárában szereplő irat közli, hogy „Batthyány a végházakat is csak égettesse fel... ha semmi sepeceusa nincs az végházaknak...²⁸ 1690-ben így szerepel a segedsi vár és a város: *castrum dirutum Segesd manet in certe quondam colle sive monticulo penes quem per fluit fluvius Rinya... exstant quidem. Azután szerepel a vár melletti város: penes quod castrum iacet certum oppidum... habet ecclesiam cum parientibus, non pridem desolatam...²⁹, vagyis a vár melletti bizonyos oppidum, mezőváros, amelynek fallal kerített egyháza van, amelyet nem régen hagytak el...*

Az elhagyott vár és mezőváros területe hamarosan a Széchenyiek tulajdonából a ferencesek és a segedsi lakosság kezébe kerül, akik közel háromszáz év alatt a falakat és maradványaikat elbontják, elegyengetik³⁰. A segedsi Rk. egyház és a Szociális Otthon vezetőiségének jóvoltából és az akkori Községi Tanács rendkívüli segítségével kezdtük el a régészeti kutatásokat. Kiindulópontként meghatároztuk az Árpád-kori vár helyét³¹. Majd terepbejárásunk során 1981 augusztusában a várhelytől Ny-ra, az iskola és a Perczel utca által körbehatárolt területen, a magánházakkal és konyhakeretekkel, gyümölcsösökkel szabdaltnak részben megtaláltuk a hatalmas településnyomot: a királynéi város és a középkori mezőváros területét. A rendkívüli körülmények között végzett régészeti kutatómunkánk során kerültek elő a város és a mezőváros épületei. Feltárásunk végefelé, 1987-ben a késő-középkori mezőváros K-i peremén jutott napvilágra egy kovácsműhely teljes eszközkészlete³².

A lelőhely és a leletek körülménye³³ (1-7. ábra, 1-5. kép)

Az 1526 után - a források szerint legalább nyolc ízben átalakított, lerombolt, illetőleg ötször teljesen leégett város területe valóban „trójai” pusztulás nyomait és rétegeit mutatta³⁴. 1982-ben még csupán a mezőváros É-i (Pékőföld) és a K-i (Balogh-föld) részén volt lehetőségünk a kutatásra³⁵. A szőlővel, kukoricával, vete-ményeskertekkel és gyümölcsfákkal teli terület és a türelmetlen tulajdonosok nagyon nehéz kutatási helyzetet teremtettek. A NyK-i irányban erősen lejtős domboldalon a művelés, illetőleg az erózió, valamint a kincskereső kutatások igen erős bolygatásokat, elváltozásokat okoztak. Ennek ellenére ekkor a NyK-i és ÉD-i irányban húzódó - a megközelítőleg 150x100 m-es részen - egy utcával elválasztott, É-on sánccal erődített településrész hét objektumát: téglá, sövényfonatos, agyagtapasztásos (un.paticsház) maradványait, omladékát tártuk fel változó mélységekben³⁶. Az 1983-as szelvényes feltárásaink³⁷ tisztázták, hogy az É-i városrészen álltak az un. egyszerűbb, a többszöri pusztulás miatt erősen egymásra rétegződött, XVI-XVII. századi téglá- és sövényfonatos (un.paticsos) épületek. Teljesen feltártunk egy nagyméretű, L alakú telken húzódó Sütőház, valószínűleg a pékház rendszerét. A sütőház téglalap alakú, fedett tűzelőrszövből állt, amelyet téglajárószint vett körbe. Az egész, nagyobb méretű terület egy K-Ny-i hossz tengelyű ház Ny-i oldalához csat-

1. kép: A kovácsműhely feltárása a Balogh-földön 1987-ben. A két párhuzamos szelvényisor É-ről

lakozott. A Sütőháztól nyugatabbra egy gödörrendszer tartozott, valamint tőle 15 m-re egy rá merőleges, ÉD-i irányú, téglalap alakú boronaépület. A sütőrésztől DK-re egy nagyméretű, többszörösen megbolygatott ház csatlakozott. S ugyancsak idetartozhatott a két négyzet alakú, kideszkázott, sarkain cölöppel ellátott, 3-4 m-es mélységű tárológödör³⁸. Sütő- vagy pékházhoz K-ről csatlakozott egy utcaszakasz.

A Sütőház vagy pékház és környéke nagyon fontos kronológiai támpontként szolgált³⁹. Ha ugyanis a szelvények (I-IV.) rétegződéseit vizsgáljuk, akkor általában két un. paticsos omladékréteg figyelhető meg. A felső paticsréteg⁴⁰ egy agyagrétegre rakodott rá. Valószínű tehát, hogy az előtte itt álló paticsház omladékát elengenygették és az új ház járószintjét rádöngölték. Nagyon fontos, hogy a két paticsréteg omladéka török kori leleteket tartalmazott. Külön érdekes, hogy a legelső szintet érthette egy jelentősebb égés, illetőleg pusztulás. (1. ábra)

Az egész török kori mezőváros területén három, illetőleg négy ilyen török kori paticsos, omladékos, elengenygetett réteg követhető. Vagyis legalább négy nagyobb arányú pusztulás, leégés után történt a folyamatos újjáépítés. A bevezetésünkben már nyolc átalakítási, bontási és un. égési- pusztulási periódust rögzítettünk⁴¹. Valóban az 1589-91-es, az 1594-es, az 1600-as és az 1664-es hadjáratok, nagyobb - égéssel járó - rombolásról tanúskodnak. Mindegyik rombolást kisebb-nagyobb szünet után, elsősorban a törökök által történő újjáépítés követte.⁴² A már említett Sütő, vagy pékház korban a második pusztulási, azaz talán az 1594-es időszakhoz kapcsolódik⁴³. (1. ábra)

Az É-i és a K-i városszélén a török kori építkezés és pusztulás nyoma jól követhető volt. Ugyanakkor az itt talált szörványos gótikus és reneszánsz ajtó és ablak keretkövek, valamint a különböző idomtégglák már jeleztek a magyar középkor építkezéseinek a meglétét is⁴⁴.

1984 nyarán a Sütőháztól DK-i megtaláltuk 4-5 m-es mélységben a 6,4x9,35 m-es többszintes gótikus

téglaépület pincefeltöltését. A feltárásunk során előkerült gótikus borda, ablak- és ajtókeretkövek, valamint egy nagyméretű konzolkő világosan meghatározta az épület korát, s nagyjából a rendeltetését is. Vagyis, egy több, legalább két-három szintes, XIV-XV. századi-gótikus faragványokkal ellátott téglaépítmény állhatott itt. Az épület bizonyos szintjeit gerenda mennyezet, másutt - a gótikus bordákkal díszített - boltozat választhatta el egymástól. Nyilván lefelé egyszerűsödő sorrendben, legalul a boltozatos pincével⁴⁵. Úgy tűnik, hogy ez a legrangosabbnak tartható - általunk feltárt - épület korban megegyezik az 1395-96-os oklevelekben emlegetett kúriák korával⁴⁶. Mindenképpen több periódus figyelhető meg falszövetében⁴⁷. Úgy tűnik, hogy ez a curia-építkezés folytatódott DK-i irányban, ugyanis az un. curiával megegyező falazatok a dombtetőn is előkerültek. Ezek a falmaradványok - a curiánknál is nagyobb - gótikus építményre utalnak. A padozaton - az égett gerendázattal együtt - talált gabonamagvak alapján következtethetünk a középkori építmény legutolsó használatára. Ugyanis az előkerült a nagymennyiségű gabona maradványok alapján a török korban magtár lehetett⁴⁸. A magtártól DNY-ra szörványosan talált járó- és útfelületek pedig egy nagyobb térre, a Piac térre, valamint az azt körben - a domb tetején - lezáró temetőre, valamint templomra és a plébániaházra utalnak⁴⁹. A temető szélén egy kör alakú épület alapfal maradványa talán a temető ossárium épületéhez tartozhatott. Ugyancsak megtaláltuk a forrásokban említett - templomot és a temetőt is körbekerítő - fal alapjait is⁵⁰. (1. ábra)

Végző soron tehát 1985-ben - az előző évben feltárt - gótikus épülettől D-re, DK-re feltártuk a segesdi város és mezőváros központját, amelyben, K-Ny-i irányban elnyújtott házak álltak, közel 1:2 arányban. Bizonyos, hogy ez a mezőváros már a legkorábbi időtől is itt volt. Így nem meglepő, hogy ezen a területen viszonylag kevés un. paticsos vagy török kori épületmaradvány került elő. Ezek inkább kívülre, a középkori városmag téglal- és kő épületei köré települtek. A különböző középkori téglal- és kőépületeket továbbhasználták és csupán az egyszerűbb, könnyebben pusztuló, de könnyebben felépíthető sövényfonatos, agyag és faépületeket ujjították meg a fent már tárgyalt módon.

Tehát az élő vagy még fennálló középkori városba költözött be a török kor embere is és a meglévő használható összes épület lakott volt. Valószínű, hogy az itt megmaradt magyar lakosság is tovább használta saját épületeit, így például a 20x7 m-es, egyenes záródású szentélyű, téglatámpilléres gótikus egyházát, a paplakal és a temetővel⁵¹. (1. ábra)

A feltárt városszerkezetből feltételezhető, hogy az említett építmények ebben a rendszerben folytatódtak tervszerűen körben. Ugyanakkor igen nagy veszteség az, hogy a gótikus és a török kori épületek rendszerét - a Horváth és a Baracsi földön — dózerral való mélyítéssel — elhordták⁵². Részben ez a sors érte a város K-i, un. Balogh földi területét, amelynek szélén teljesen elpusztították a szinteket. Másutt meg a legújabb korig

2. kép: A kovácsműhely leleteinek feltárása a XXXVI-XXXVII. szelvényben

tartó állandó falkiszedéssel, beásásokkal tönkretették. 1987-ben azonban megkíséreltük ennek a K-i területnek is a régészeti kutatását⁵³. Megállapítottuk, hogy ezen a területen egy ÉD-i irányú nagyméretű középkori épületet bontottak el a török korban⁵⁴. Itt találtunk egy hihetetlenül vastag (1-1,2 m) agyagréteget, elegyengést. Ez arra utal, hogy a pincével rendelkező épületeket részben elbontották. Olyan módon, hogy egy pusztulás után az alsó pinceszinten kezdték meg az építkezést. A pusztulás után az összes paticsomladékot a pincébe szórták, majd tetejükre agyagjárószintet döngöltek. Végsősoron a keleti területen a török korban elbontották a középkori épületeket és helyettük földszintes patics-építményeket emeltek. Vagyis a különböző török kori periódusokban itt egyre szerényebb kivitelű, hevenyészett épületek jöttek létre⁵⁵. (1. ábra, 1-2. kép)

A megtalált kő- és téglanyag azt is bizonyította, hogy itt a középkorban egy hatalmas gótikus épület (palota?) is állhatott. Egy olyan épület, amelynek legalább három helyisége boltozott volt, mert legkevesebb három, többszintes épülethez tartoztak a különféle gótikus bordamaradványok. Ez az épület már a XVI. századra megrongálódhatott és ezért bontották el már a török kor első periódusában⁵⁶. Ennek a nagy középkori épületnek a tégláiból még a török kor több időszakában is építkeztek. Ilyen bontási anyag került elő a XXIX. szelvény alsó padozatán is, ahol másod (vagy harmadlagos) beépítésű gótikus kötőrétegek is voltak. Ebben a szelvényben (Id.-É-i metszettel) jól elválnak a rétegek és a különböző elegyengetések. A XXIX. szelvény keleti falában egy ÉD-i irányú paticsfal látszott, amely a szokásos rendszerhez igazodott. A patics aljára komoly égésnyom látszott, egymás fölött két rétegben, közte közbenső patics omladékkal. Ez is bizonyíték arra, hogy a paticsfalazatok — a különböző török periódusban is — hasonló nyomvonalon épültek⁵⁷. Vagyis épületekhez, illetőleg telkekhez volt kötve az építkezés. (1-7. ábra, 1-2. kép)

Egészen más a helyzet a domb-perem K-i szélén. Itt a XXXVI-XXXVII. szelvényben 70 cm-es mélységig törmelékes, bontási réteg került elő⁵⁸. Nagyon fontos a szelvény közepén -70 cm mélyen megtalálható járószint, amely mellett és körülötte az újkorban egészen

1,2 m-ig elbontották az épületmaradványokat. Hasonlóan bolygatott a XXXVII. szelvény, amelyben 1 m mélyen figyelhető meg egy érintetlen agyagszint⁵⁹. Ebben a szelvényben az újkori falkiszedések, elbontások egészen 1,8 m-es mélységig tartanak lefelé és bennük sok a téglatörmelék. (2.-7. ábra)

A XXXVI. és a XXXVII. szelvény területén - az erős újkori bolygatás ellenére - megfigyelhetők a törökkor utolsó előtti, vagyis az 1664-es periódusához tartozó agyag- és téglajárószintjei. 1987. augusztus 13-án (csütörtökön) a XXXVI. és a XXXVII. szelvény K-i tanúfalának ÉK-i sarkából -80 cm-es mélységből került elő egymásra rakva a kovácsműhely eszköz - és termékészlete. (2-7. ábra) Ha a XXXVI. szelvény 70 cm mélyen fekvő későközépkori, török kori, utolsó periódusú járószintjét meghosszabbítjuk a szelvény K-i széle irányában, akkor a kovácsműhely anyagát -80 cm-es mélységben, 10 cm-el a járó, vagyis a padlószint alá rejtették el⁶⁰.

A kovácsműhely tartozékai és készítménye⁶¹. (2-7. ábra, 1-5. kép)

A megtalált leletek gondosan egymásra rakva és a rostos, fonatos, zsákszerű rátapadt foltokból ítélve valamilyen vászonba vagy zsákba helyezve kerültek elő. A tárgyak között a következők szerepeltek: egy szarvasüllő (I-II.tábla), három tűzifogó (III.tábla), négy verő és formázókalapács (IV.tábla 1-2., 4-5.), egy fenőkő (IV.tábla 3.), lemezvágó olló (V.tábla 1.) és két normál olló (V.tábla 2-3.), szív alakú formált vas (V.tábla 4.), félhold alakban formált, lefelé domború vastárgy (VI.tábla 1.), lakat (VI.tábla 2.), láncok (VI.tábla 3.), vaspatkók (VII.tábla 1-3.), bárd (VII.tábla 4.), kocsivasalások (VIII.tábla 1-6.), lyukvágók (IX.tábla 1., 11.), vas (IX.tábla 21.), vaskések (IX.tábla 2-5., 13-15.), vasszegek (IX.tábla 6-10., 16-18.), vashorog (IX.tábla 12.), vasgyűrű (IX.tábla 19.), pánttöredékek (IX.tábla 22-23.), hajlított lemezdarabok (IX.tábla 20., 24., X.tábla 1-4.), vastag vaslemezek töredékei (X.tábla 5-6., 8.), vasrúd darabja (X.tábla 9.), széles vaskés hegye (X.tábla 7.), fél és egész csizmapatkó (X.tábla 10-11. és 3-5. kép)

Világosan szétválaszthatók a kovácsműhely eszközkészletei: az üllő, a tűzifogók, a verő és formázó kalapácsok, a lemezvágóolló, a fenőkő, lyukvágók, vágóvas, vasrúdtöredék és a kovácsműhely által készített tárgyak: patkók, ollók, vaskések, vasszegek, vashorog, lakat, csizmapatkók, bárd, kocsivasalások, vasgyűrű, láncok, szív alakúra formált tárgy, alul domború, félhold alakú tárgy, pánttöredékek, és végül a vékony és vastag lemezdarabok⁶². (3-5. kép, I-X. tábla)

A kovácsműhely eszközkészletének és készítményének a leírása:

1./ Üllő (I-II.tábla):⁶³ hagyományos szarvasüllő típusa, felül a hegyes és keskenyebb, illetőleg a négyzetes és szélesebb, laposabb végekkel, középen a négyzetes alakú résszel, amely a különböző formabetétek helye.

Lefelé keskenyedő, hegyes véggel, amelyet az üllő-kébe erősítettek.

2./ Tűzifogó (III.tábla 1.):⁶⁴ hosszúszerű, felfelé hajló, lapos szájkiképzésű.

3./ Tűzifogó (III.tábla 2.):⁶⁵ közepes hosszúszerű, keskenyebb, csipő szájkiképzésű darab.

4./ Tűzifogó (III.tábla 3.):⁶⁶ hosszúszerű, az előbbinél szélesebb, csipő szájkiképzéssel.

5./ Kovácskalapács, középverő pöröly (IV.tábla 5.):⁶⁷ alul szélesebb (3x4 cm), míg felül keskenyebb (4x2,5 cm), enyhén gömbölyített ütfelülettel, közepén 2,5x3 cm-es nyélylyukkal, amelyben az illesztési vasék is megmaradt. Felfelé (kifelé) ívelten keskenyedő, míg lefelé (kifelé) enyhébben hajlított, a talpnál szélesedő. Súlya nem éri el az igazi pöröly (nagykalapács) súlyát, mert 2,5 kg⁶⁸

6./ Kovácskalapács, valószínűleg a kéziverő (IV. tábla 4.):⁶⁹ hasonló az előzőhöz, csupán a felső éle keskenyebb, míg az alsó gömbölyített, formázó jellegű, a nyélylyuk is hosszúka, gömbölyített (3,5x2,3 cm-es átmérőjű). A kalapács alsó része szegletes (3,5x2,5 cm-es vastagságú), felül (kívül) ferdén emelkedő, belül enyhén hajlított szárú (4x3 cm-es közép-részből induló) formát mutat.

7./ Kovácskalapács (IV.tábla 1.):⁷⁰ valószínűleg kéziverő, hasonló az előző (IV.tábla 4.) típushoz, s így formálásra is használhatta a kovács, forma és mérete (11x3,2 cm, közepén 2,5 cm-es kör alakú nyélylyukai) alapján.

8./ Kiskalapács (IV.tábla 2.):⁷¹ felül négyszögletes, alul enyhén gömbölyített, kisméretű (7,42 cm) vasból készült, nyélnyílása (1,5x1,8 cm), nagyjából téglalap alakú 2,5x1,7 cm-es rúdvasból készülhetett.

9./ Fenőkő (IV. tábla 3.):⁷² 12x2,4x1 cm-es méretű, alul keskenyedő és gömbölyített, felül egyenes, alul jobban elkopott, négyoldala simára csiszolódott, szürkés színű, rétegesen elváló, pala anyagú.

10./ Lemezvágó olló (V.tábla 1.):⁷³ felül metszőolló szerű vágólapátokkal, szív alakú vállal, illetőleg fogórészszel, a fogórész egyik vége a tenyérhez, míg a másik az ujjakhoz simul: az egyik lapos, míg a másik félkörrel meghajlított.

11./ Olló (V.tábla 2.):⁷⁴ hosszú, enyhén gömbölyített vágólapátokkal, alul félkör alakú visszahajlítással az ujjak illeszkedése, fogása céljából.

12./ Olló (V.tábla 3.):⁷⁵ hosszabb, ék alakú vágólapátokkal, alul a fogantyú S alakban meghajlított. Mindkét vágólapáton, az összeillesztés szegecse felett bemélyített gomba, illetőleg X alakú bélyeg, felettük egy alul hosszabb szárú, felül rövidebb szárú bevágás, amelyet keresztvágás tagol. Az egyik bevágott díszítés alatt ketős pontdíszítés, illetőleg alatta bevágott pontdísz, vágás látható. Elképzelhető, hogy a kovács mesterjegye lehetett, amelyet mivezebb, árusításra készült darabon feltüntetett?(IV. tábla 3., 3/a-3/b)

13./ Szív alakú, vastag lemez (V.tábla 4.):⁷⁶ pontos rendeltetése egyelőre nem ismert, talán ládadisz lehetett,

3. kép: A szarvasüllő és a tűzifogó megtalálása

sajnos a felerősítésére szolgáló szegecs nyoma - (talán az egyik oldalon egy négyszögletes szegecs látható)(?) - az oxidáció miatt - nem ismerhető fel igazán. Végsősoron egy enyhén hajlított lemeztöredék lehet.

14./ Ismeretlen, félhold alakú, domborított lemez (VI.tábla 1.):⁷⁷ két vége hegyesedő és patkószerűen befeléhajló, alul szélesedő, mindegyik éle vágásra, vaskarásra alkalmas felületet ad. Talán teknővájó eszközként, vagy lópata formáláshoz használták.

15./ Lakat (VI.tábla 2.):⁷⁸ félbetörött. A szerkezet erősen korrodált, hajlított, betolható rúdrész és a négyszögletes zártartó maradt meg.

16./ Láncszemek (VI.tábla 2.):⁷⁹ hosszúka, hajlított (6x1,5 cm-es) szemekből. Egy hármast, egybefűzött, egy kettest (egyik része töredékes), illetőleg egy törött szemből áll.

17./ Patkó (VII.tábla 3.):⁸⁰ majdnem félbetörött, a széleken a szegcs lyukainál elrepedezett, letört, lapos, lemezes patkó, három lyuknyom látható rajta.

18./ Patkó (VII.tábla 1.):⁸¹ nagyon rossz állapotban lévő, széteső lemezekkel, ugyancsak erősen töredékes, két oldalán három lyuknyom látszik.

19./ Patkó (VII.tábla 2.):⁸² a legépebben megmaradt, a végeinél felhajlított darab, egymással szemben 3-3 db lyuk látszik, ugyancsak erősen oxidálódott.

20./ Bárd (VII.tábla 4.):⁸³ csónak alakú, elől felfeléhajló bárdéllal, hátul ferdére metszett, felül a nyélnyílvány hajlított, széles tuskéje megmaradt.

21./ Szekérvasalás (VIII.tábla 1.):⁸⁴ nagyméretű, egyik végén ék alakú, a másikon gömbölyített, hajlított és felül két szegnyílással, míg alul egy hosszúka szegnyílással.

22./ Szekérvasalás (VIII.tábla 2.):⁸⁵ normál méretű, hajlított, mindkét vége enyhén gömbölyített, alul és felül két négyszögletes felerősítő szeglyukkal.

23./ Szekérvasalás (VIII.tábla 3.):⁸⁶ kisebb méretű, hajlított, mindkét vége gömbölyített, alul és felül két-két négyszögletes szeglyukkal.

24./ Szekérvasalás (VIII.tábla 4.):⁸⁷ közepes méretű, felül és alul enyhén gömbölyített, hajlított, felső részén

4. kép: Az ollók és a kovácsműhely un. apró leletei a feltáráskor.

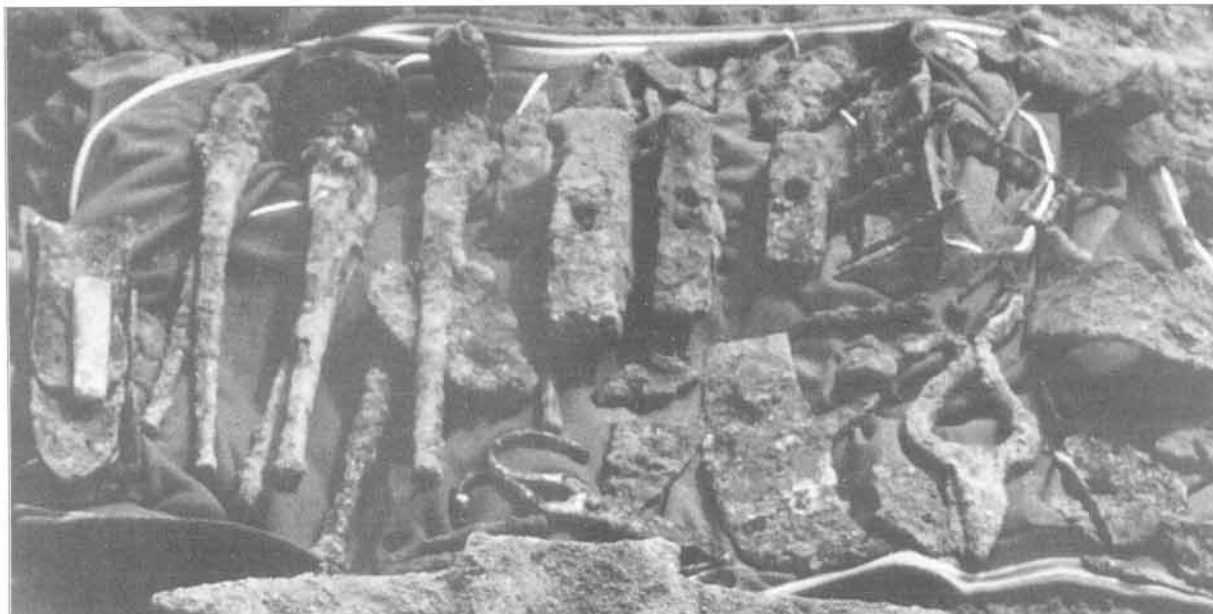
középen egy négyszögletes szeglyukkal, míg alul kettő szeglyukkal.

- 25./ Szekérvasalás (VIII.tábla 5.):⁸⁸ nagyobb méretű, hajlított, alul és felül homorított, és alul, felül két-két kör alakú szeglyukkal.
- 26./ Szekérvasalás (VIII.tábla 6.):⁸⁹ kisebb méretű, széles, hajlított, alul és felül enyhén gömbölyített, felül és alul két-két téglalap alakú szeglyukkal.
- 27./ Lyukvágó (IX.tábla 1.):⁹⁰ egyik vége keskeny hegyes, míg a másik szélesebb lapos, lyukasztásra használták, nagyobb típus.
- 28./ Lyukvágó (IX.tábla 11.):⁹¹ kisebb méretű, felül gömbölyített, alul hegyes.
- 29./ Vaskés (IX.tábla 2.):⁹² hajlított pengevég elképzelhető egy nagyobb hajlított tárgy, esetleg sarló hegyének is.
- 30./ Vaskés (IX.tábla 3-4.):⁹³ kettétörött, a nyél köpűje és a penge töredéke maradt meg.
- 31./ Vaskés (IX.tábla 5.):⁹⁴ a penge és a köpű része maradt meg töredékesen, a késhegy hiányzik.
- 32./ Vaskés (IX.tábla 6.):⁹⁵ erősen töredékes és hiányos pengerezés.
- 33./ Hegyes árvég (IX.tábla 7.):⁹⁶ erősen töredékes és oxidált.
- 34./ Lyukvágó (IX.tábla 8.):⁹⁷ erősen töredékes, bizonytalan rendeltetésű.
- 35./ Vasszeg (IX.tábla 9.):⁹⁸ töredékes, a hegy és a fej látszik.
- 36./ Vasszeg (IX.tábla 10.):⁹⁹ félbetörött, a fej megvan.
- 37./ Vashorog (vagy csiholó?) (IX.tábla 12.):¹⁰⁰ félbetörött, a törésnél hajlítás utal az esetleges szimetriára.
- 38./ Kés töredéke (IX.tábla 13.):¹⁰¹ valószínűleg a köpű része(?)
- 39./ Kés töredéke (IX.tábla 14.):¹⁰² lehet borotva vagy érvágó töredéke(?)
- 40./ Kés töredéke (IX.tábla 15.):¹⁰³ lehet borotva vagy érvágó töredéke(?)
- 41./ Kés töredéke (IX.tábla 16.):¹⁰⁴ lehet borotva vagy érvágó töredéke(?)
- 42./ Kés töredéke (IX.tábla 17.):¹⁰⁵ lehet borotva vagy érvágó töredéke(?)
- 43./ Kés vége (IX.tábla 18.):¹⁰⁶ lehet borotva vagy érvágó töredékes vége(?). A 38-43. tétel tárgyai szerintünk egy tárgynak, egy keskeny, éles darabnak, valószínűleg érvágónak a töredékei.
- 44./ Vasgyűrű (IX.tábla 19.):¹⁰⁷ kisméretű, széles pántú darab.
- 45./ Hajlított lemez (IX.tábla 20.):¹⁰⁸ kis, töredékes darab, a tároló zsák beleoxidálódott, rostos lenyomatával.
- 46./ Vágóvas (IX.tábla 21.):¹⁰⁹ kisméretű, ék szerű, felül szélesebb, alul hegyesedő végű.
- 47./ Pánt töredéke (IX.tábla 22.):¹¹⁰ kicsi, hajlított, vékony töredék.
- 48./ Pánt töredéke (IX.tábla 23.):¹¹¹ hajlított, vékony töredék.
- 49./ Vastöredék (IX.tábla 24.):¹¹² kicsi, erősen oxidálódott.
- 50./ Vaslemez töredéke (X.tábla 1.):¹¹³ erősen töredékes, vékony kicsi.
- 51./ Vaslemez töredéke (X.tábla 2.):¹¹⁴ kisméretű darab, vékony.
- 52./ Vaslemez töredéke (X.tábla 3.):¹¹⁵ jellegtelen.
- 53./ Vaslemez töredéke (X.tábla 4.):¹¹⁶ jellegtelen.
- 54./ Vaslemez töredéke (X.tábla 5.):¹¹⁷ nagyobb és vastagabb, szilárd. Egyik oldalán a rostos anyagú zsák növényi lenyomatával.
- 55./ Vaslemez töredéke (X.tábla 6.):¹¹⁸ nagyobb és vastagabb, szilárd anyagú sarokra hajlítva, talán vasdoboz töredéke(?)
- 56./ Nagyobb kés hegye (X.tábla 7.):¹¹⁹ széles, nagyobb kés (hentes-kés?) vége, töredékes.
- 57./ Vaslemez töredéke (X.tábla 8.):¹²⁰ a táblán látható 5. ábra darabjához tartozott, kívül megtalálható a növényi, a zsák lenyomata is.
- 58./ Vastrúd darabja (X.tábla 9.):¹²¹ a kovácsműhelyben használatos rudvas maradványa.
- 59./ Csizmapatkó töredéke (X.tábla 10.):¹²² kis méretű darab, a két végén hajlított, rögzítő tűskével.
- 60./ Csizmapatkó félrész (X.tábla 11.):¹²³ hajlított, az egyik végén tűskével, míg a középső tűske mellett végződik.
- 61./ Két végén hajlított, vékony kapocs (IX.tábla 18/a.):¹²⁴ is érdekes terméke a műhelynek.

Végső soron a segesdi kovácsműhely eszközkészletéhez és készítményéhez 61 tételhez besorolható tárgyi anyag tartozott. Ez természetesen nem ennyiféle tárgytípust jelent. Meg kell néznünk külön-külön az egyes tárgyak típusait és felhasználását is.

A segesdi kovácsműhely tartozékainak rövid értékelése:

Szabó György régész 1954-ben a következőket írja:¹²⁵ „kovácsműhely eddigi középkori ásatásainknál

5. kép: A kovácsműhely tárgyai a feltárás után.

még nem került elő, azonban az írásos adatokból, a néprajzi párhuzamok segítségével s a szórványos régészeti leletek alapján nagyjából mégis le tudjuk írni." Mi a segesdi török kori mezőváros K-i szélén 1987-ben megtaláltuk - egyedülálló módon - egy zsákban - textiliákba csavarva - a padló alá ástott kovácsműhely eszköz- és készítmény leletét. (1-7. ábra) Feltételezzük, hogy a műhely vagy kiegészítő épületeinek padlója alá ásták el az 1664-es segesdi hadiesemények során, talán akkor, amikor Zrinyi Miklós váratlanul kiüríti és felégeti a várat és a várost. A kovácsműhelyünk eszközkészletében megtalálható az un. szarvasüllő, amely a különféle hajlított, ívelt köpüs stb. tárgyak könnyebb és gyorsabb készítését tette lehetővé. Az üllőnek összesen 46,5 cm magas vasvázából 15,5 cm-es alsó hegyes részét erősítették be - egészen a 3 cm vastag peremig - az üllőtökébe, vagyis egy vastag fatönkbe.¹²⁶ Üllőnk kiemelkedő, 41 cm magas részén közepén, a 11 cm-es négyzetes munkafelülettel balra a 16 cm hosszú egyenesített végű, míg jobbra a 17,5 cm hosszú gömbölyített végű szarvak találhatók.

A megközelítőleg 20 kg súlyú szarvasüllő még könnyen elhelyezhető volt a zsákban, illetőleg menekítéskor gyorsan elátható állapotban lehetett. Szemben az un. nagyobb, széles hátú üllővel, amely igazán szolgálhatott a vasanyag előkészítésére és az egyszerűbb és nagyobb vastárgy megmunkálására. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a szarvasüllőt általában a XIV. századig inkább az ötvösök használták az ötvöstárgyak készítésére.

Véleményünk szerint a segesdi kovácsműhelyben is két üllő lehetett, viszont a súlyosabb és nagyobb üllőt egyszerűen a helyén hagyták, valahol a kohó vagy kőből, téglából épített tűzhely környékén. Itt maradhatott a tűzfészekbe dugott fújtató végével, az un. gégével együtt. Az általában párosával létező, fa és bőrfűj-

tatók részei sem kerültek elrejtésre. Ugyanakkor viszont elmenekítették mindhárom, a hajlított, horgos és a lapos, csipő szájkiképzésű tűzfogót. Megtaláltuk - a nagy pöröly kivételével¹²⁷ - a kovácskalapácsok négy típusát is. A legnagyobb, 2,5 kg, 19,5 cm hosszú és 5 cm széles kalapács alul gömbölyített és felül hegyesedő, tehát formázó típusú volt. Nyilván verőként is használták, szemben a másik három kézíverő típusal. Vagyis ez azt jelenti az un. klasszikus kovácsműhelyben, a kohó fölül álló kovácsmester tartotta fogójával az izított fémeket, s kézíverőjének apró ütéseivel irányította a legényt. Az utóbbi a nagy pörölyvel vagy esetleg a középvérővel (ez lehetett a mi legnagyobb típusunk) (IV.tábla 5.) nagyerejű ütéseket mért a vasra. A munkához szükséges állandó ritmust a mester pengette az üllőn kézíverőjével.¹²⁸ Három kézíverő, illetőleg formázókalapácsunk is előkerült. Kettő a középvérőhöz hasonló, míg a legkisebb alul-fölül négyszögletes típusú (IV.tábla 4.,1.,3.)

Az elrejtett műhelyeletünkhöz tartozik az un. lemezvágó olló (V.tábla 1.). Igaza van Szabó Györgynek¹²⁹, hogy az olló derékszögben meghajlított hegyes szárát a tökébe verték bele, míg a másik szárának végébe fanyelet ütöttek. Erre a megoldásra lemezből készített tárgyak formálásához, vágásához volt nagy szükség.

Többfajta- és típusú lyukasztó (lyukvágó) került elő (IX.tábla 1.,8.,11.). Ezek között volt nagyobb és kisebb típusú, mégpedig nyeles és nyélnélküli is. Idetartozott az un. vágóvas is (IX.tábla 21.). Ezt is az üllőbe erősíthették és szegfejezőnek is használhatták.

A műhelykészlethez tartozott a fenőkő (IV.tábla 3.). A nagyobb méretű köszörűkő - talán súlya miatt - nem került elrejtésre.¹³⁰ A műhelyünk fontos eszközelete a reszelő is, amelynek sem nagyobb, sem kisebb típusa nem jutott a felszínre.

A több bizonytalan tárgytypusunk között (V.tábla 4., VI.tábla 1.) szerepelnek a késekhez sorolt vékony vas-töredékek, (IX.tábla 14-18.), amelyek véleményünk szerint inkább borotva vagy érvágó darabjai lehettek. Az is köztudott, hogy a falusi, de a mezővárosi kovács állatgyógyítással is foglalkozott. A mi segedi XVII. századi kovácsunk munkájához is hozzátartozhatott az állatok gyógyítása, amely a lovak esetében már a patkolással megkezdődött.

A kovácsműhely készítményeinek rövid értékelése

Világosan megfigyelhető a segedi kovácsműhely elrejtett használati eszközeinél, hogy a kovács, vagy a menekítő a legfontosabb és a könnyebben mozgatható felszerelési eszközöket gyűjtötte egybe. Így jelen esetünkben sem tudott foglalkozni a kohó vagy a tűz nagyobb tárgyaival, vagy a súlyosabb nagy üllővel, vagy esetleg a nagy kalapáccsal. A gyors egybegyűjtéskor több kovácskészítményt is zsákbattott. Ilyenek voltak a feltehetően a kovács által készített ollók (V.tábla 2-3.), ahol a 3. típusnál un. mesterjegyet is alkalmazott (3/a-3/b). Az tehát a véleményünk, hogy amennyiben kovácsmesterünk készítette ezt a darabot, így ez a jegy lehetett a megkülönböztető, un. mesterjegye. Nyilvánvalónak tűnik, hogy kések készítésével is foglalkozott. Készletünkben kisebbek (IX.tábla 2-6.) és nagyobb darab töredéke (X.tábla 7.) egyaránt előkerültek. Idetartozhatott talán az általa készített borotva vagy érvágó is (IX.tábla 14-15.), de csinált lakatot (VI.tábla 2.), láncokat (VI.tábla 2.), valamint csizmapatkókat (X.tábla 10-11) is. Nagyon fontos munkájához tartoztak a patkók darabjai (VII.tábla 1-3.). Ezek a típusok az un. széles lemezes formák, amelyeknek nincs sarkuk, csak végük van, néha egy kicsit visszahajlítva.¹³¹ Mindenestre hiányzik leletegyüttesünkben a keskeny, de vastagszárú patkók típusa. Ugyanakkor a segedi mezővárosi kovácsmester készített különböző szekérvasalásokat is (VIII.tábla 1-6.). Idesorolhatók a különböző vaspántok maradványai (IX.tábla 22-23.), valamint egy vasgyűrű is (IX.tábla 19.) és az ismeretlen rendeltetésű, félhold alakú, domborított lemez (VI.tábla 1.), a szív alakú, vastag lemez is (V.tábla 4.). Az előbbi tárgy szerintünk akár állatgyógyászati vagy patkoláshoz szükséges darab is lehetett.

Nagyon jó minőségű bárdot is előállított a kovácsmesterünk (VII.tábla 4.). Munkájának nélkülözhetetlen kellékei a különböző nagyságú és méretű szegek (IX.tábla 9-10.), hegyes árvég (IX.tábla 7.), vashorog (IX.tábla 12/a.) két végén hajlított kapocs (IX.tábla 18/a.), valamint a félbehagyott munkára utaló vékony (X.tábla 1-4.) és vastag, hajlított vaslemezek (X.tábla 5-6-8.). Ugyancsak a félbehagyott munkára utal egy vasrúd darabja, amelyet szintén a zsákba rejtettek el (X.tábla 9.).

A munkában lévő félkész termékek, valamint a vaslemezek, a vasrúd darabjának elrejtése még arra is utalnak, hogy a napi munka közben került sor a tárgyak összeszedésére. Valószínűleg az üllő környékének tárgyait kapkodta össze az illető, nem is nézve, hogy el-

készült tárgyról vagy csupán különböző vaslemezekről van szó. (Persze ezeknek a vaslemezeknek abban az időben - a belefektetett munka értékén túl - jelentős alapértéke is lehetett.)

Ha a leletek típusait továbbvizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy mind a műhelykészlet, mind a kovács által készített termékek egy tipikus középkori kovácsműhelyre utalnak. Leletünk műhelykészítményeit egy rövidebb idő, pár nap készletének gondoljuk. (Mivel a kovácsunknak jelentősebb raktárkészletének is kellett volna lennie pl. patkókból, szekérvasalásokból, szegekből és a faépítkezésekhez szükséges ajtó, ablakpántokból és vasalásokból, az un. sarokvasakból, az ajtó- és ládazárakból és más berendezési tárgyak vasalásából. Még, ha arra is gondolunk, hogy a segedi XVII. század közepi mezővárosban több kovácsmester is lehetett és ezért ezeket a termékeket inkább másik mester állította elő, akkor is az elrejtett anyag nem tekinthető a mi kovácsunk teljes készletének, raktáranyagának.) Az a véleményünk az elrejtett műhelykészítmények alapján -, hogy a kovácsmesterünk a rövidebb idő alatt elkészített, így csupán pár napi termékeiről lehet szó. Az elrejtés nyomán megtalált készítmények alapvető tárgytypusai is éppen a patkolás, a szekérjavítás, valamint a mindennapi élet ugyancsak alapvető kellékeihez, mint a csizmajavítás (csizmapatkó), a késezés, bárdolás, a vászonvágás, varrás (ollók) és a biztonság (zár, lánc) tartoznak.

Az olló, a bárd és más tárgy, valamint a műhely tartozékai egy jó szaktudású mester munkáit idézik fel nekünk (ld.mesterjegy).¹³² (V. tábla3., 3/a-3/b)

Összefoglalás

Tanulmányunkban – az eddig nagyszámban előkerült – mezővárosi vaseszközleletnek a készítőjét, a középkori kovácsot, illetőleg a műhelykészletét kívántuk meghatározni. Tudomásunk szerint a segedi ma az első magyarországi XVII. század közepéből, vagyis az 1664-es évekből származó régészetileg feltárt kovácsműhelylelet.

A Somogy megyében az 1979-től – általunk folytatott – segedi és babócsai középkori mezővárosi kutatásokból igen nagy számban kerültek elő középkori, illetőleg késő-középkori vaseszközleletek.¹³³ A kovácsműhelyünk és termékeinek a feltárása előtti időből, főképpen 1982-85-ből, már nagyobb számban találtunk szekérvasalásokat, lakatokat, késeket, széles lópatkókat, csizmapatkókat és különböző típusú szegeket.¹³⁴ Ezek teljesen megegyeztek – az általunk vizsgált – XVII. század közepi kovácsműhely hasonló leleteivel. Még meglepőbb, hogy a segedi mezővárosunk feltárása során, ugyancsak a K-i részen, a kovácsműhelyünk lelőhelyétől jobbra és balra lévő területen ugyancsak találtunk nagyszámú vasleletet. Több széles, lemezes patkó, csizmapatkó, zabla, lánc, béklyó, vaspánt, vaslemez, kampó, vasgyűrű és más tárgy került itt elő. A leletünkkel (XXXVI-XXXVII. szelvény) közvet-

lenül szomszédos XXIX. sz. szelvényből például – a réz- és bronzlemezeken mellett – több csizmapatkó darabja jutott a felszínre. Ugyancsak a kovácsműhely leletünkkel szembeni, tehát a XXVIII. számú szelvényből egymagából nyolc csizmapatkó darabja jutott a napvilágra.

A fentiek alapján arra is gondolhatunk, hogy esetleg ezen a területen állhatott a kovácsműhely raktárrésze. Vagyis ez a gondolat azt a feltevésünket erősítené meg, hogy ez a lelet is hozzáköthető a kovácsműhely épületéhez. Végsősoron úgy tűnik, hogy egy várható pusztulás hírére valaki gyorsan összekapkodta a fontos tárgyakat és egyszerűen zsákba téve a műhely padozata alá rejtette el.¹³⁵ A műhely- és a hozzátartozó raktárrész (XXVIII-XXIX. szelvény) – a pusztulás, illetőleg a leégés után – más funkcióban még újjáépítésre kerülhetett. De csak úgy, hogy a leégett épületet elengenygették, benne a szétszóródott vaseszközletekkel. A kovácsműhelyünk itteni helyét erősíti, hogy a szomszédos, azaz a XXIX. számú szelvényből került elő egy kisméretű, egyik végén hegyes, míg a másikon lapos formázó felülettel rendelkező kalapács. A kalapács – középen lévő – nyéllukára merőlegesen és párhuzamosan, kötőtű-szerű poncoló pálcák vannak felerősítve. A mellette megtalált finomabb díszítésű tárgyak egy másik műhelyre, az ötvösére is utalhatnak. Vagyis szerintünk a város K-i szélén állhatott a kovácsműhely, amelyhez Ny-ról csatlakozott egy raktár, illetőleg talán az ötvös műhelye és a boltja.¹³⁶

Ha kovácsműhelyünket, valamint annak feltételezett területét megvizsgáljuk, akkor itt a K-i részen még kívülről elférhetett a féltetős, nyitott oldalú, úgynevezett szárnyék is, ahol esőben is dolgozhatott a kovács. Itt ugyancsak elért a patkoláshoz elengedhetetlenül szükséges korlát¹³⁷, amelyhez hozzászorították vagy lekötözték a lovat.

Végsősoron tehát segesdi mezőváros É-i szélén megtaláltuk a Sütőházat, s talán a fazekas műhelyét is.¹³⁸ A város K-i szélén pedig a kovács, illetőleg az ötvös műhelye állhatott.¹³⁹ Kíváncsatos lehet, hogy mindkét terület régészeti anyagát egy-egy tanulmányban még feldolgozhatjuk.¹⁴⁰

Végső soron, tehát megállapíthatjuk, hogy az 1987-ben előkerült kovácsműhelyünk leletei a segesdi mezőváros későközépkori topográfiájához, (1. ábra) illetőleg a középkori vasművesség kutatásához is új adatokkal szolgált. A régészeti kutatásaink eredményeinek a feldolgozásakor meghatározhattuk a XIV-XV. századi és a XVI-XVII. város (*civitas*), illetőleg a mezőváros (*oppidum*) topográfiai elhelyezkedéseit, valamint az egyes curiák, házak, templomok, temetők stb. épületeit. Megismertük a város és a mezőváros XIV-XVII. századi centrumát, valamint az É-i rész kézműves: pék, fazekas házait. A kovácsműhely leletünk (1-5. kép I-X. tábla) alapján meg határozhattuk a K-i rész egyszerűbb, sövényfonatos, ún. patics házainak rendeltetését is. Megállapíthatjuk azt is, hogy itt, a Balogh földön nem élt tovább korábbi gótikus ún. nagy palota, hanem azt már a XVI. század első török kori időszakában, feltehetően az 1570-es években elbontották. A gótikus épület kő- és téglából több időszakban téglából és paticsházakat, köztük a kovács, az ötvös, házait építették. Ennek alapján már bizonyosan elmondható, hogy ezen a területen XVII. század közepén kézműves: kovács és ötvös házak, raktárak, műhelyek álltak. Ezek a műhelyek az 1664-es Zrínyi-hadjárat következtében elpusztultak és romjait elengenygették. A romok pusztulási szintje alatt megmaradt számunkra, a padló alá rejtett kovácsműhely leletanyaga.¹⁴¹ (1-5. kép, 1-7. ábra, I-X. tábla)

Ennek a késő-középkori kovácsműhelynek eszközkészlete: a szarvasüllő, a három tűzifogó, a négy verő, illetőleg formázókalapács, a lemezvágó olló, a fenőkő, a borotva (vagy érvágó?), a lyukasztók és a vágóvas, valamint a különböző lemezek, a vasrúd reprezentálják a tipikus középkori kovácsműhely eszközkészletét. Ugyanakkor megismerhettük a segesdi kovács által készített tárgyakat: ollókat (az egyik mesterjeggyel), (V.tábla-3.-3/a,3/b. tábla) késeket, lakatot, láncokat, lő- és csizmapatkót, szekérvasalást, vaspántot, vashorgot, szeget, bárdot.¹⁴² A kovács raktárkészletének, illetőleg az esetleg még általa készített tárgyaknak további azonosítása a következő tanulmányunk feladata lesz.¹⁴³

Jegyzetek

- ¹*Magyar Kálmán*: Somogy megye legkorábbi központjainak kutatása I. Somogy 1979.4.50., Uő. Somogy 1980. 2.66-75., *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzeti központok kutatása Somogyban I. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár, 1981. (Továbbiakban: *Magyar* 1981...,43-81. *Magyar Kálmán*: A honfoglalás- és az Árpád-kor régészeti emlékei... Kaposvár, 1993. Nemzeti Történelmünk I. (Továbbiakban: *Magyar* 1993...) 48-80.
- ²*Magyar* 1981., 60., *Magyar Kálmán*: A somogyi XIV-XV. századi mezővárosi fejlődés történetéről. Somogyi Múzeumok Közleményei 5. Kaposvár 1982. (Továbbiakban: *Magyar* 1982...,43-81., Uő.: A segesdi királynéi központ történetéről/ Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 16. Kaposvár, 1985. (Továbbiakban: *Magyar* 1985...,3-76., *Magyar Kálmán*: A segesdi királynéi központ kutatása. Somogy XVI. évf. 1988. 2. sz. 76-78., Uő.: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. (Egy királynéi központ a X-XVIII. században) Somogyi Almanach 45-49. szám. Kaposvár, 1988. 1-184. melléklet: 1-32.kép. (Továbbiakban: *Magyar* 1988...), *Magyar Kálmán*: Ispánsági- és nemzeti központok régészeti kutatásának településtörténeti eredményei Somogyban (1978-1986) Dunántúl településtörténete VII. (Szerk.: *Somfai Balázs*) Veszprém, 1989. (Továbbiakban: *Magyar* 1989...) 44-46., *Magyar Kálmán*: Mezővárosi háztípusok és berendezési tárgyak a középkori Somogy megyében Dunántúli Dolgozatok c. Történettudomány sorozat 3. Pécs, 1991. (Továbbiakban: *Magyar* 1991...) 217-227., *Magyar* 1993.,91-97., 102-105., Uo: Nagyatád és környéke XI-XV. századi településtörténete Somogyi Múzeumok Közleményei XII. Kaposvár, 1996. (Továbbiakban: *Magyar* 1996...) 113-161.
- ³1979-1982 között Felső-Segesd un. vári, illetőleg a József Attila utcai területén, majd 1982-1989 között az un. Várhegytől Ny-ra, a Váralján lévő területen: Pékó, Baracsi és Balogh földön folytattunk régészeti kutatásokat. A területen gyümölcsös, veteményes és kukoricaföld húzódot. A régészeti munkák itteni végzését a Községi Tanács vezetősége: Bencze Imre tanácselnök és Barakonyi János VB titkár áldozatos segítségével lehetett.
- ⁴Ld. 2. jegyzet, valamint *Magyar* 1988, 1-184. melléklet: 1-32. kép, Uo. 1993 102-105.
- ⁵*Magyar* 1988, 93.
- ⁶*Magyar* 1982, 43-81.
- ⁷*Borsa Iván*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei Somogy megye múltjából 9. Levéltári Évkönyv 1978. (Továbbiakban: *Borsa* 1978...) 63-64. 13. reg.,74.40. reg.
- ⁸*Győrffy György*: Székesfehérvár feltüntetése a forrásokban SZÉ I. Székesfehérvár, 1967, 19.
- ⁹*Borsa* 1978, 74-75., *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp. 1984.II. (Továbbiakban: *Csánki* 1894...) 581.
- ¹⁰*Csánki* II. 1894, 581-582.
- ¹¹*Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II.Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. (Hatodik közlemény) Somogy megye múltjából 6. Levéltári Évkönyv, 1975. 67. 33. reg., *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II.Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban (Hetedik közlemény) Somogy megye múltjából 9. Levéltári Évkönyv 1978. (Továbbiakban: *Komjáthy* 1978...) 55.72.reg.
- ¹²*Komjáthy* 1978, 51-52. 66. reg., *Borsa Iván*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei (Második befejező közlemény) Somogy megye múltjából 10. 1979. (Továbbiakban: *Borsa* 1979...) 135. 304. reg., *Magyar* 1988, 173.415.
- ¹³Magyarország Vármegyéi és Városai Somogy Vármegye (szerk.:*Csánki Dezső*). (Továbbiakban: *Somogy Vármegye é.n.*) 64.
- ¹⁴Uo.35., 64.
- ¹⁵*Magyar* 1988, 104-106.,174. 447-476. jegyz.
- ¹⁶Uo., *Pákay Zsolt*: Somogy megye dikális összeírása. Kézirat, 1970.1-250. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattára.
- ¹⁷*Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1664-1666. (Ford. és szerk: *Karácson Imre*) Bp.1908. (Továbbiakban: *Evlia Cselebi* 1908...) 29-30.
- ¹⁸*Solymosi László*: A hódoltság néhány somogyi település történetében Somogy megye múltjából 8. Levéltári Évkönyv 1977. (Továbbiakban: *Solymosi* 1977...) 47.
- ¹⁹Zsigmond-kori Oklevéltár I. (1387-1399.) Összeállította: *Mályusz Elemér* (Bp. 1951.,II/1. Bp. 1956. (Továbbiakban: ZSO I.1951..., illetőleg ZSO II/1.1956...) 316.2880.reg.
- ²⁰*Magyar* 1988,128-140.
- ²¹*Magyar* 1988, 62-82.
- ²²Uo.97-98.
- ²³*Magyar* 1988, 172-174.
- ²⁴Babócsa-Basakert (Nárciszos területén az ásatásaink során egy sáncal elválasztott területen találtuk meg a mezővároshoz tartozó fazekasműhely kemen-céjét). Ld.*Magyar Kálmán*: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig Babócsa, 1990. (Továbbiakban: *Magyar* 1990...) 139-140., 134.
- ²⁵Ezt a – magyar őrseg által 1566-ban üresen hagyott és felgyújtott – várat építette újjá 1570-ben a török. Ekkor végeztek a mezőváros területén is bontásokat és újjáépítéseket. Véleményünk szerint már ekkor megkezdhetők az un. Balogh-földön lévő nagy góti-kus palota elbontását. (*Magyar* 1988, 89.) A budai basák magyar nyelvű levelezései) szerk.:*Takáts*

- Sándor-Echardt Ferenc-Szegfű Gyula (I.Bp. 1915.) (Továbbiakban: A budai basák...) 410.
- ²⁶Magyar 1988, 90., Somogy Vármegye 459., Török történetirők III.köt. Bp. 1916. (Továbbiakban: Török történetirők III.1916...) 97.1.fej., 307., *Velics Antal-Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek I-II. Bp. 1886., 1890. (Továbbiakban: *Velics-Kammerer I-II.*) I.396. CXCVII.
- ²⁷*Evliá Cselebi* 1908, 29-30.
- ²⁸Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai VI.Urbaria et Conscriptioes 3. füzet ABARA-ZSUJTA (26-35. fasciculus) Művészettörténeti Adatok Bp. 1970., 300. fasc.29/1.p.611. (Továbbiakban: Urbaria et Conscriptioes 3.1970.)
- ³⁰Magyar 1988, 111-112., 128-129. Sajnos a telektulajdonosok állandó ellenállása és a terület mezőgazdasági művelésben való maradása rendkívül megnehezítette a régészeti munkáinkat.
- ³¹Az 1990-es változás során ez a segítőkészség lelassult és a Községi Tanács által 1987-ben múzeumnak kijelölt Régi.Posta épületét kocsmavendéglő céljára adták el. 1997. végére készült el a régi malom épület Múzeum céljára való hasznosításának kivitelezési terve és engedélye (ld.Nagy Gergely és kollégái 1997. Pannonterv).Segesden 2000-re múzeum lesz.
- ³²Szinte a feltárás utolsó napjaiban, a tanúfaluk elbontása során került elő a leletanyag. Sajnos további kutatásokat a terep nem tette lehetővé, hiszen egy K-i meredek partoldal következett (akácoserdővel) a Balogh föld itteni részén.
- ³³A mezőváros teljes feltárásának lelőhely - és dokumentációs anyagával itt már nem foglalkozunk. Ezek részben megjelentek (Magyar 1988, 128-140., Magyar 1991, 221-222., *Magyar Kálmán*: Árpád-kori és középkori lakóházak Somogy megyében Szentendre-Pécs 1991.16-17. 7-8. kép., 18-21. (Továbbiakban: Magyar 1991/1...))
- ³⁴Szétvert téglá- és paticstömbök, elszenesedett gerendák, több méteres törmelék - beásás rétegei mutatták a szántások, elegyengetések és különböző fal-kiszedések feltöltési szintjeit. Állandó omlásveszély miatt 5-6 m-es mélység alá nem követhettük a jelenségeket, így pl. a 7. kutatóárokban előkerült kút kibontását sem végezhetjük el.
- ³⁵A domb tetején, vagyis a városcentrumban Baracsiék ekkor még nem adtak engedélyt a kutatásokra. A Községi Tanács később tudta őket kártalanítani megfelelő összegekkel.
- ³⁶Magyar 1988, 129., Magyar 1991/1.16.7.kép., 17.8. kép
- ³⁷Magyar 1988, 128. 18. ábra
- ³⁸Magyar 1988, 130., Uő. 1991/1.16.7. kép 2.
- ³⁹Magyar 1988, 130. Ez a kronológia került elő 1987-ben Balogh-föld XXXV. szelvényében ld.D-i metszet. (Rippl-Rónai Múzeum Ásatási Dokumentáció.
- ⁴⁰Ld. 39. jegyz.
- ⁴¹Magyar 1988, 88-93. A XVI. század közepének, az 1591-94-es, az 1600-as és az 1664-es nagy pusztulásnak a rétegei követhetők. Részben azért is, mert a legfelső rétegek az elbontások és az elplanírozások, helyenként a talajerózió áldozatául estek.
- ⁴²Magyar 1988, 130.
- ⁴³Uo., illetőleg Ásatási Dokumentáció 1987. Ásatási jelentések.
- ⁴⁴Magyar 1988, 131-143., 29-31. kép
- ⁴⁵Magyar 1988, 131-137., Uő. 1991,219-224., Magyar 1991/1., 19., 20-21.
- ⁴⁶Uo.
- ⁴⁷Magyar 1988, 136-137.
- ⁴⁸*Nováki Gyula, Füzes Fresch Miklós* és az MTA Régészeti Kutató Intézete vitt el nagyobb számú magmin-tát. Egyelőre értékelésük nem ismert.
- ⁴⁹Magyar 1988, 138-139.
- ⁵⁰Uo. A teljes feltárását a tulajdonosok nem tették lehetővé.
- ⁵¹Az Urbaria et Conscriptioes 3. 1970,300 fasc.29/1. p.611. szerint 1690-ben szerepelt a mezőváros fallal kerített egyháza, amelyet nem régen hagytak el...
- ⁵²D-en és D-Ny-on több méteres mély egyenes partoldalát képezték ki, leszakítva a mezőváros lejtős és szélső részeit.
- ⁵³1982-ben részben a területen keresztül ÉD-i irányban húztuk a 6. számú kutatóárunkat (ld.Magyar 1988, 17-19. ábra).
- ⁵⁴Az itteni periódusok a bontást a török kor kezdetére, vagyis az 1570-es évek elejére teszik.
- ⁵⁵Magyar 1988, 139., valamint Ásatási Dokumentáció 1987. RRM Rég.Adattára.
- ⁵⁶Uo., valamint Nagy Gergely építésmérnök jelentése 1987-ből (Ásatási Dokumentáció)
- ⁵⁷Uo.
- ⁵⁸Ásatási Dokumentáció XXXVI-XXXVII. szelvények metszetei, illetőleg Ásatási Jelentések (RRMRég. Adattára 1987.)
- ⁵⁹Uo., valamint XXXVII. szelvény K-i metszete és alaprajza.
- ⁶⁰A XXXVI-XXXVII. sz. szelvényekben többhelyen is előkerült összefüggő agyag és téglaszint, felette az égérsréteggel, valamint az omladékos, de már a szántással, talajműveléssel is megbolygatott felső szinttel, amely az 1664-es pusztulás utáni újjáépítés, valamint az 1686-os felhagyás rétegeit tartalmazta eredetileg. Ez a felső réteg azonban elpusztult, illetőleg az erózió is eltüntette.
- ⁶¹*Szabó György*: A falusi kovács a XV-XVI. században Folia Archaeologica VI. Bp. 1954. (Továbbiakban: Szabó 1954...) 123-145., XXXI-XXXVII. és *Dr.Király István* szakterminológiája felhasználásával. Az utóbinak köszönet jár segítségéért, csakúgy, mint

Gömöri Jánosnak.

- ⁶²A pontosabb meghatározást a restaurálási munka elvégzése is segítette. Köszönet jár a RRM fémrestaurátorainak a munka elvégzéséért.
- ⁶³Ltsz.1998.1.1. Méretek: H:46,5 cm, FH:44,5 cm, FV:11 cm, KV:6 cm, AV:1,5 cm.
- ⁶⁴Ltsz.98.1.2. Méretek: H:48 cm, FSZ:2,5 cm, ASZ: 1 cm, FFSZ: =7 cm, az egyik fogószár vége letörött.
- ⁶⁵Ltsz.98.1.3. Méretek: H:46 cm, FSZ: 3 cm, ASZ: 1 cm, FSZSZ: 3 cm. A fogószár alsó végén két gömbbel.
- ⁶⁶Ltsz.98.1.4. Méretek: 43 cm, FSZ: 2,5 cm, ASZ: 1 cm, FSZSZ: 3,5 cm. Az egyik fogószár vége letörött.
- ⁶⁷Ltsz.90.8.9. Méretek: H:20,5 cm, M:3,5 cm, Súly: 2,5 kg.
- ⁶⁸Ezek súlya 5-6 kg és mindkét oldalán egyenes is lehet.
- ⁶⁹Ltsz.90.8.8. Méretek: 17 cm, M: 3,5 cm, Súly: 1 kg.
- ⁷⁰Ltsz.90.8.7. Méretek: H:10,8 cm, M: 3,2 cm, Súly: 60 dkg.
- ⁷¹Ltsz.89.299.1. Méretek: H:7,3 cm, SZ: 2,5 cm, M:1,8 cm.
- ⁷²Ltsz.89.302.1. Méretek: H:12,1 cm, SZ:2,3 cm.
- ⁷³Ltsz.89.304.3. Méretek: H: 20,4 cm, SZ: 8 cm.
- ⁷⁴Ltsz.89.304.2. Méretek: H: 19 cm, SZ: 7,3 cm.
- ⁷⁵Ltsz.89.304.1. Méretek: H:18,4 cm, SZ: 3 cm.
- ⁷⁶Ltsz.89.303.1. Méretek: H:14,5 cm, SZ: 9,7 cm.
- ⁷⁷Ltsz.89.306.1. Méretek: H: 21,5 cm, SZ: 15,2 cm. A ló patája vágásánál lehet szerepe. Ez adja a formát (alapot) hozzá.
- ⁷⁸Ltsz.89.300.1. Méretek: H: 9 cm, SZ: 4,4 cm.
- ⁷⁹Ltsz.89.291. Méretek: H: 6,2 cm, SZ: 1,2 cm, Ltsz.89.2295.2. Méretek: H: 6,2 cm, SZ: 1,3 cm, Ltsz.89.295.3. Méretek: H: 6,2 cm, SZ: 1,3 cm. Három darabra tört lánc.
- ⁸⁰Ltsz.89.301.2. Méretek: H: 9,5 cm, SZ: 8 cm.
- ⁸¹Ltsz.89.301.1. Méretek: H: 11 cm, SZ: 8 cm.
- ⁸²Ltsz.89.301.3. Méretek: H: 10,5 cm, SZ: 7,3 cm.
- ⁸³Ltsz.89.305.1. Méretek: H: 21,5 cm, SZ: 15,2 cm.
- ⁸⁴Ltsz.90.8.1. Méretek: H: 27,5 cm, SZN: 6,5 cm, SZK: 3 cm.
- ⁸⁵Ltsz.90.8.2. Méretek: H: 19 cm, SZ: 5,2 cm.
- ⁸⁶Ltsz.90.8.3. Méretek: H: 18 cm, SZ: 4,7 cm.
- ⁸⁷Ltsz.90.8.4. Méretek: H: 18,5 cm, SZ: 5 cm.
- ⁸⁸Ltsz.90.8.5. Méretek: H: 20,8 cm, SZ: 4,5 cm.
- ⁸⁹Ltsz.90.8.6. Méretek: H: 10,8 cm, SZ: 3,2 cm.
- ⁹⁰Ltsz.89.292. Méretek: H: 15,5 cm, SZ: 0,8 cm.
- ⁹¹Ltsz.89.289.1. Méretek: H: 6 cm, SZ: 1 cm.
- ⁹²Ltsz.89.288.3. Méretek: H: 7 cm, SZ: 1,8 cm.
- ⁹³Ltsz.89.288.2. Méretek: H: 10,6 cm, SZ: 1 cm.
- ⁹⁴Ltsz.89.288.4. Méretek: H: 7 cm, SZ: 1,4 cm.
- ⁹⁵Ltsz.89.288.1. Méretek: H: 8,1 cm, SZ: 0,8 cm.
- ⁹⁶Ltsz.89.289.1. Méretek: H: 8,8 cm, SZ: 0,9 cm.
- ⁹⁷Ltsz.89.289.4. Méretek: H: 7,8 cm, SZ: 0,9 cm.
- ⁹⁸Ltsz.89.289.3. Méretek: H: 9,5 cm, SZ: 0,6 cm.
- ⁹⁹Ltsz.89.289.2. Méretek: H: 5,8 cm, SZ: 0,8 cm.
- ¹⁰⁰Ltsz.89.293.1. Méretek: H: 5,3 cm, SZ: 1,3 cm.
- ¹⁰¹Ltsz.89.286.3. Méretek: H: 3,8 cm, SZ: 0,4 cm.
- ¹⁰²Ltsz.89.286.4. Méretek: H: 4,4 cm, SZ: 0,7 cm.
- ¹⁰³Ltsz.89.286.2. Méretek: H: 3,7 cm, SZ: 0,5 cm.
- ¹⁰⁴Ltsz.89.286.6. Méretek: H: 3,4 cm, SZ: 0,8 cm.
- ¹⁰⁵Ltsz.89.286.5. Méretek: H: 4,6 cm, SZ: 0,7 cm.
- ¹⁰⁶Ltsz.89.286.1. Méretek: H: 3,6 cm, SZ: 0,5 cm.
- ¹⁰⁷Ltsz.89.296.1. Méretek: H: 2,3 cm, SZ: 3 cm.
- ¹⁰⁸Ltsz.89.287.7. Méretek: H: 5 cm, SZ: 3 cm.
- ¹⁰⁹Ltsz.89.290.1. Méretek: H: 4,8 cm, SZ: 3,7 cm.
- ¹¹⁰Ltsz.89.287.6. Méretek: H: 4,1 cm, SZ: 2,8 cm.
- ¹¹¹Ltsz.89.287.5. Méretek: H: 3,7 cm, SZ: 3,1 cm.
- ¹¹²Ltsz.89.287.2. Méretek: H: 2,7 cm, SZ: 2,5 cm.
- ¹¹³Ltsz.89.287.4. Méretek: H: 4,1 cm, SZ: 2 cm.
- ¹¹⁴Ltsz.89.287.1. Méretek: H: 4,2 cm, SZ: 1,2 cm.
- ¹¹⁵A X. tábla 4. darabhoz tartozó töredék.
- ¹¹⁶Ltsz.89.287.4. Méretek: 4,1 cm, SZ: 2 cm.
- ¹¹⁷Ltsz.89.297.1. Méretek: H: 10,1 cm, SZ: 7 cm.
- ¹¹⁸Ltsz.89.297.2. Méretek: H: 7,5 cm, SZ: 6 cm.
- ¹¹⁹Ltsz.89.291.1. Méretek: H: 13,2 cm, SZ: 3,5 cm.
- ¹²⁰Ltsz.89.298.1. Méretek: H: 7 cm, SZ: 4,8 cm.
- ¹²¹Ltsz.89.298.2. Méretek: H: 5,2 cm, SZ: 3,8 cm.
- ¹²²Ltsz.89.294.1. Méretek: H: 6,2 cm, SZ: 3,1 cm.
- ¹²³Ltsz.89.315.1. Méretek: H: 6,2 cm, SZ: 2 cm. A XXXVIII. sz. szelvényből származó analóg darab. Ez is valószínűleg a kovácsműhelyünk terméke, de nem az elrejtett anyagból való. A kovácsműhelytől D-re is nagyobb számú vasleletanyag került elő, csakúgy, mint a XXVIII-XXIX-ből.
- ¹²⁴A IX. tábla 18/a. Ltsz.89.295.1. Méretek: H: 7,8 cm, SZ: 0,9 cm.
- ¹²⁵Szabó 1954, 126.
- ¹²⁶Uo. 130.
- ¹²⁷Szabó 1954, 132. szerint malleum magnum és öreg verő.
- ¹²⁸Uo. 132., 133., valamint a 20. ábra.
- ¹²⁹Szabó 1954, 134., valamint XXXI. t.,8.
- ¹³⁰Be sem fért volna egy nagyobb méretű, lábakra állított darab. A kisebb ráspoly és a reszelő hiányán azonban csodálkozom.
- ¹³¹Szabó 1954, 141. Az ilyen szélesebb, lemezes patkót többen marhapatkónak is gondolták. Az idézett munkában téli-nyári vagy hátasló-igásló típusok patkóiként szerepelt a keskeny, de vastagszárú, illetőleg a széles lemezes lópatkó.

- ¹³²Az ollón szereplő két mesterjegyet feltétlenül össze kell hasonlítani a többi segesdi mesterjeggyel, hiszen a késeknél osztrák mesterek jegyeit is felfedeztük ld. Holl Imre (MTA Régészeti Intézete) levele a szerzőhöz.)
- ¹³³Magyar 1988, 149-156., 19. 23. kép, Uő. 1990, 16-17. tábla, 43-52. tábla.
- ¹³⁴Magyar 1988, 19. kép 1., 5., 20. kép 2.
- ¹³⁵Az anyag egy része töredékes vaslemez és vasrud darabja, s ezért gondolunk arra, hogy esetleg nem a mester, hanem az inas áshatta el a szarvasüllő környékén éppen használt eszközöket, illetőleg elkészített tárgyakat.
- ¹³⁶Az ötvöskalapács (Ltsz.90.11.3.) mellett a XXV. szelvényből golyóformáló fogó (Ltsz.90.17.1.), míg a XXXIX. szelvényből egy formázó kalapács (Ltsz.90.21.1. Méretek: H:11,5 cm, SZ: 1,8 cm) került a felszínre. A nagyobb számban előkerült réz- és bronzlemez is erre utalhat.
- ¹³⁷A koriát a kovácsműhely előtti tér elengedhetetlen kelléke ld. Szabó 1954, 140.
- ¹³⁸Feltárásunk 1982-1984-es időszakában az É-i területen több bolygatott kemence, sütőrész és óriási számú kerámia került a felszínre. Sajnos az erős bolygatottság nem tette lehetővé - a babócsaihoz hasonló - fazekaskemence együttesek feltárását.
- ¹³⁹Az ötvös -és a kovács műhelynél a gyúlékonyság mindenütt a műhelyeket a település szélére szorította. Ld. pl. az arácsi leírást 1412-ből, ahol „a falu szélén, északra állt a malom és György kovács kúriája a telekkel” (Magyar Kálmán: Szántódpusztá és környéke a középkorban Szántódi Füzetek V. Budapest, 1983. 45.), Magyar 1990, 139-140. szerint ez vonatkozott a fazekasokra is.
- ¹⁴⁰Tervezett a Rippl-Rónai Múzeum középkori vaseszközletei című tanulmány, ahol a teljes gyűjteményi anyagot is rövidesen közölni fogjuk.
- ¹⁴¹Az elrejtője nem jöhetett vissza az anyagért, s valószínűleg ez a műhely nem indult újra a pusztulás után. Erre látszik utalni a környék szelvényeiben –azonos pusztulási szinteken – előkerült nagyszámú vaseszközlet is.
- ¹⁴²Véleményünk szerint, aki ezeket a tárgyakat, illetőleg a saját vaseszköz műhelyleleteit előállította, az már a környéken talált különböző, akár más típusú vastárgyak készítője is lehetett. Hiszen ezek a típusok sem igényeltek nagyobb gyakorlatot, illetőleg kovácstudást.
- ¹⁴³Ezeknek a vaseszközleteknek a rendszerezését és különböző vizsgálatait is el kellene végezni (ld. J. Gömöri: Archäologische Überreste alter Schmiedewerkstätten in Ungarn Paléoméallurgie du fer & Cultures Actes du Symposium International du Comité pour la Sidérurgie Ancienne de L. Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Belfort-Sévenans Institut Polytechnique de Sévenans 1-2-3 novembre 1990. publiés par Paul Benoit-Ph Philippe Fluzin, Vulcain, 1995. 187-201.
- Ezúton mondunk köszönetet tanulmányunk kép, ábra és táblaanyaga elkészítőinek: *Ambrus Editnek és M. Hrotkó Zsuzsannának.*
A fotókat készítette: *M. Hrotkó Zsuzsanna*

The 17th century blacksmith's forge in the rural town of Segesd (Archaeological findings from the 1987 excavations)

Kálmán Magyar

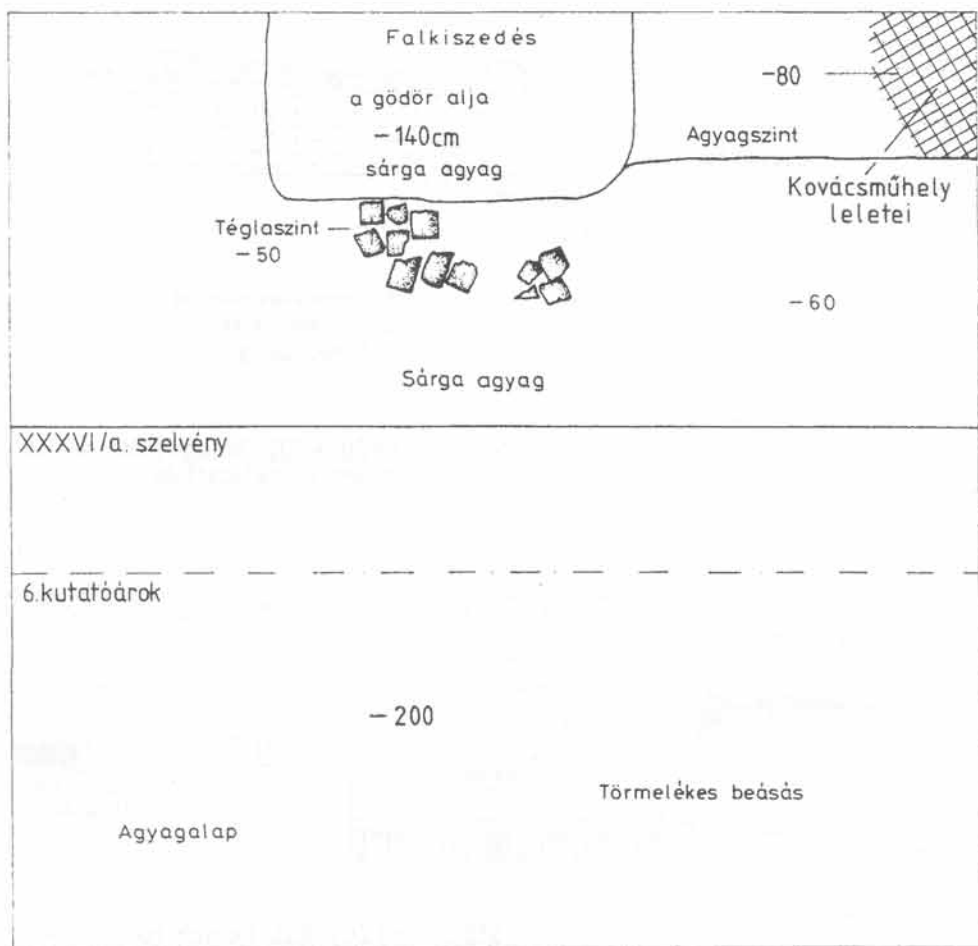
In the course of the processing of their research, carried out between 1979 and 1989 in Segesd, the authors determined the topographic situation of the town (civitas) and the rural town (oppidum) in the 14th to the 17th century, and also identified its various individual buildings, such as the country mansions, houses, churches and the cemetery. They located the 14th-17th century centre of the town and of the rural town: the market place, and also the area in the northern part on the outskirts of town occupied by the craftsmen: there were found the houses of the baker and the potter. On the basis of the findings of the blacksmith's forge discovered in 1987 the authors also ascertained in the eastern part of the settlement the site of more simple houses made of wattle and daub. Here, in the Balogh-föld area, there also stood a large Gothic mansion, which was demolished in the 16th century Turkish era, presumably in the 1570s. From its ruins were constructed, in several eras and periods, brick-built and wattle and daub houses. On the basis of this study it is possible to ascertain that the eastern edge of the rural town was similarly inhabited by craftsmen: blacksmith's and goldsmith's houses, workshops and storehouses were located here. These workshops were also destroyed, in consequence of the

campaign of Miklós Zrínyi in 1664, subsequent to which their ruins were also levelled down. Beneath the destruction level of the ruins were found, hidden beneath the floor, the blacksmith's forge findings. The working implements found in the late mediaeval blacksmith's forge were a horn-shaped anvil, three pairs of tongs, four pounding and shaping hammers, metal cutting shears, a whetstone, a razor (or, perhaps, a lancet), hole punches, cutting blades, and also various shaped iron discs and iron rods, which were to be found among the most typically characteristic set of implements of the mediaeval blacksmith. Various items made by the blacksmith were also discovered: pairs of shears (one pair of which bears a hallmark on each blade), knives, locks, horseshoes and metal boot heel guards, wagon ironwork, iron bands, grappling-irons, nails of various forms and a hatchet. A storehouse and the goldsmith's workshop and house may have stood adjacent to the blacksmith's forge.

Finally, the 17th century blacksmith's forge findings discovered in 1987 and discussed in this study have consequently provided new data relevant to the topography of the rural town of Segesd in the late Middle Ages, and also to research on the craft of the blacksmith in mediaeval times.

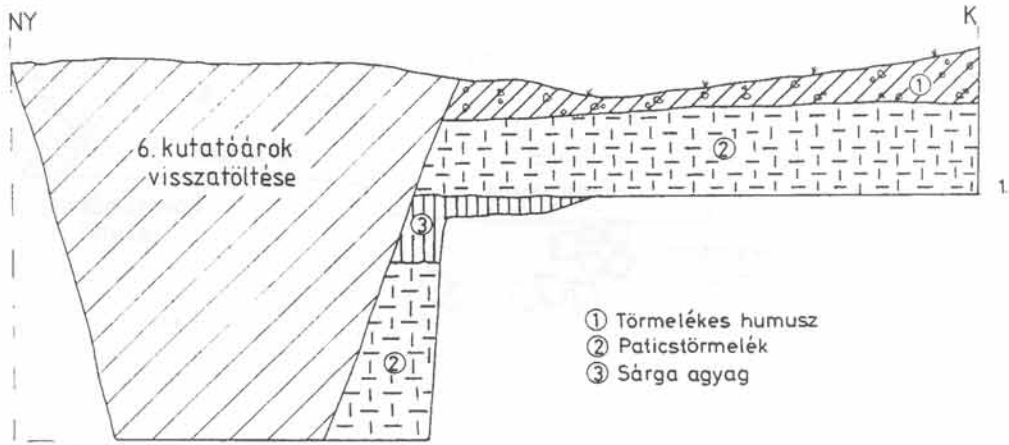
1. ábra: Segesd város és mezőváros ásatási alaprajza (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

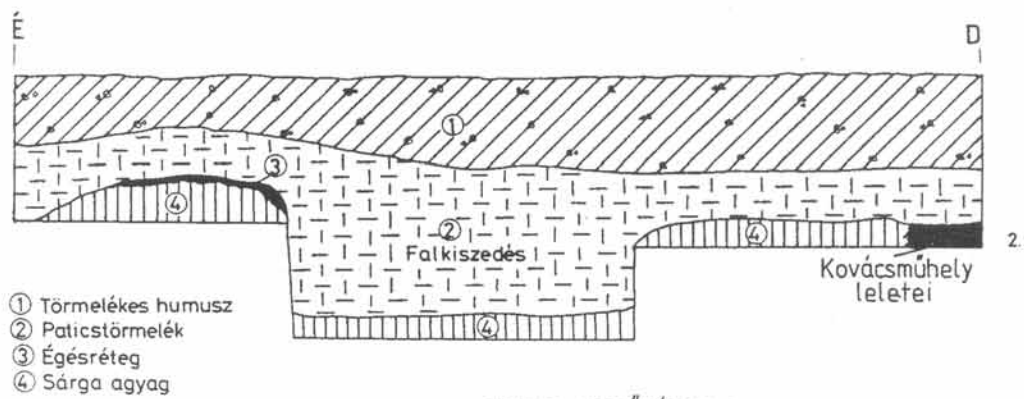
SEGESD-MEZŐVÁROS Balogh-föld
 XXXVI. szelvény M=1:20

2. ábra: A XXXVI. szelvény alaprajza (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

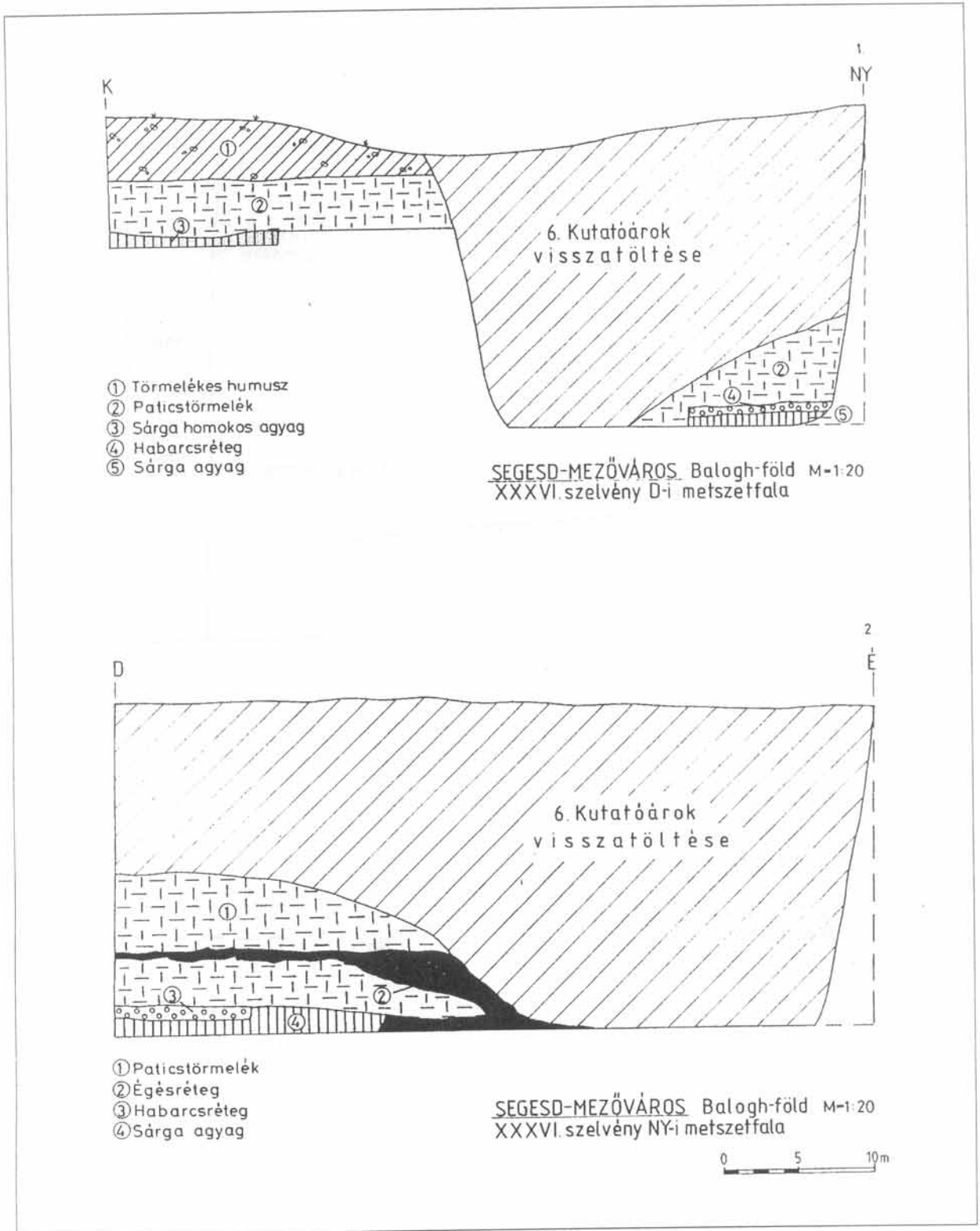
SEGESD-MEZŐVÁROS Balogh-föld M=1:20
XXXVI. szelvény E-i metszettel

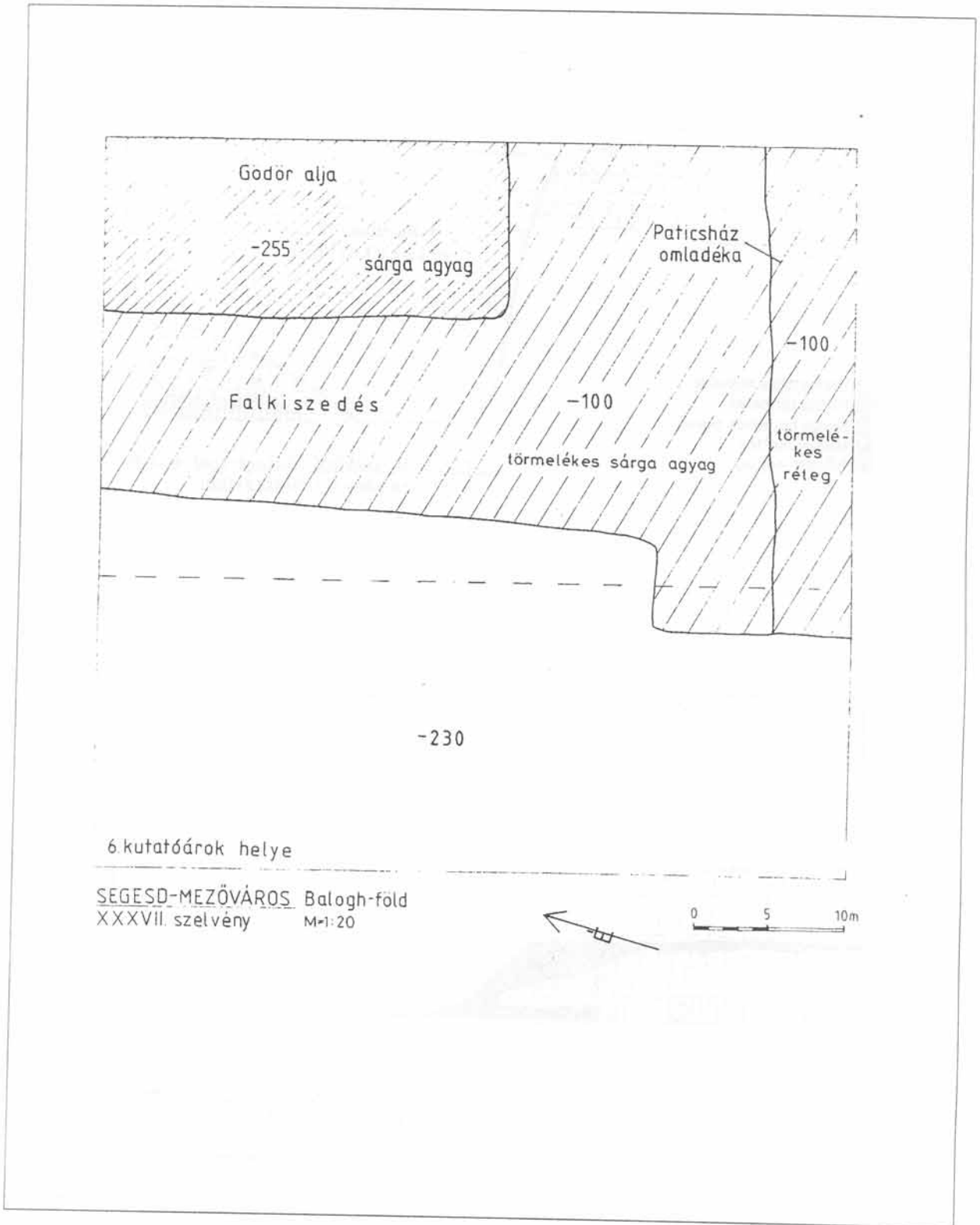
SEGESD-MEZŐVÁROS Balogh-föld M=1:20
XXXVI. szelvény K-i metszettel

0 5 10m

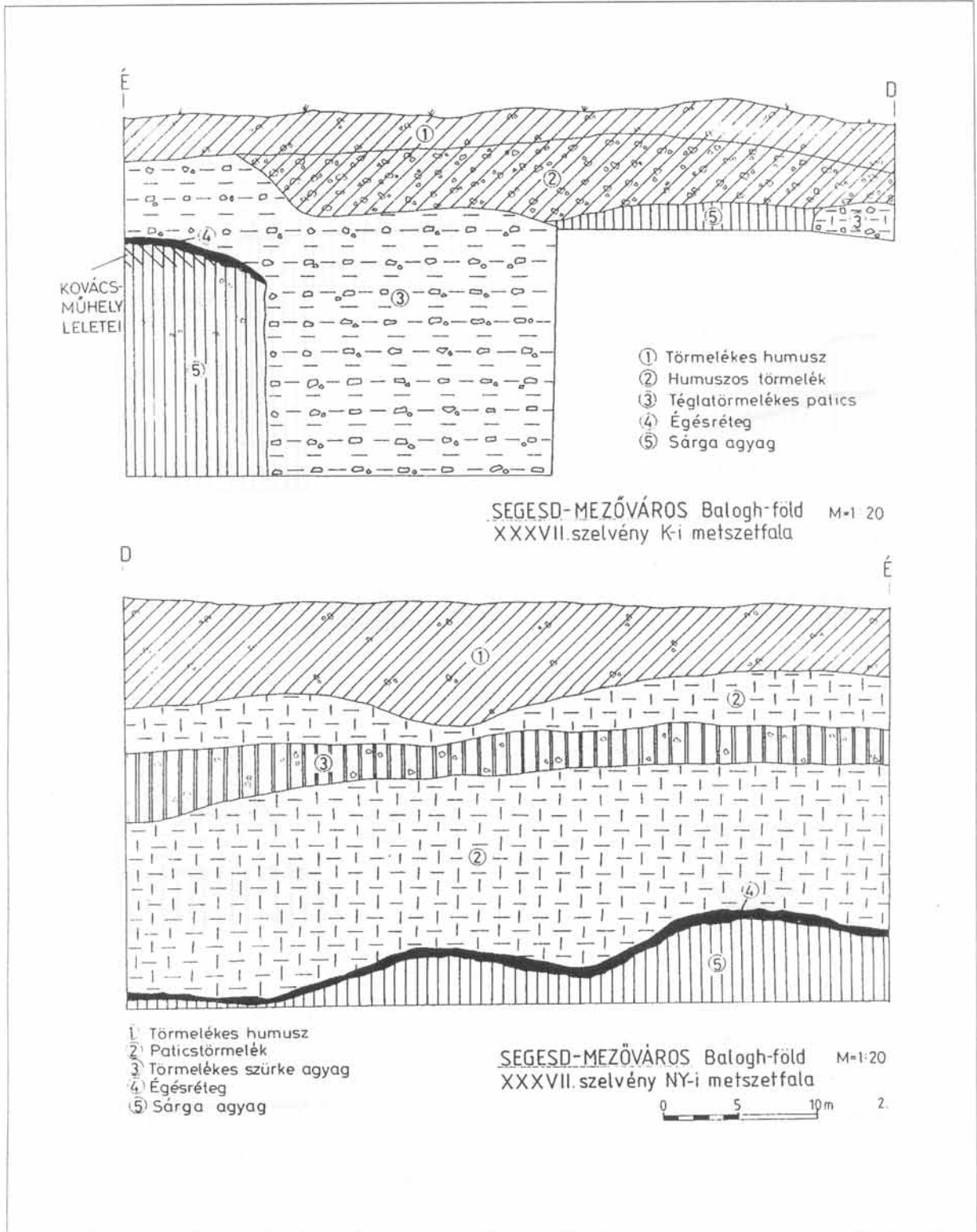
3. ábra: 1. A XXXVI. szelvény É-i metszettel 2. A XXXVI. szelvény K-i metszettel (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

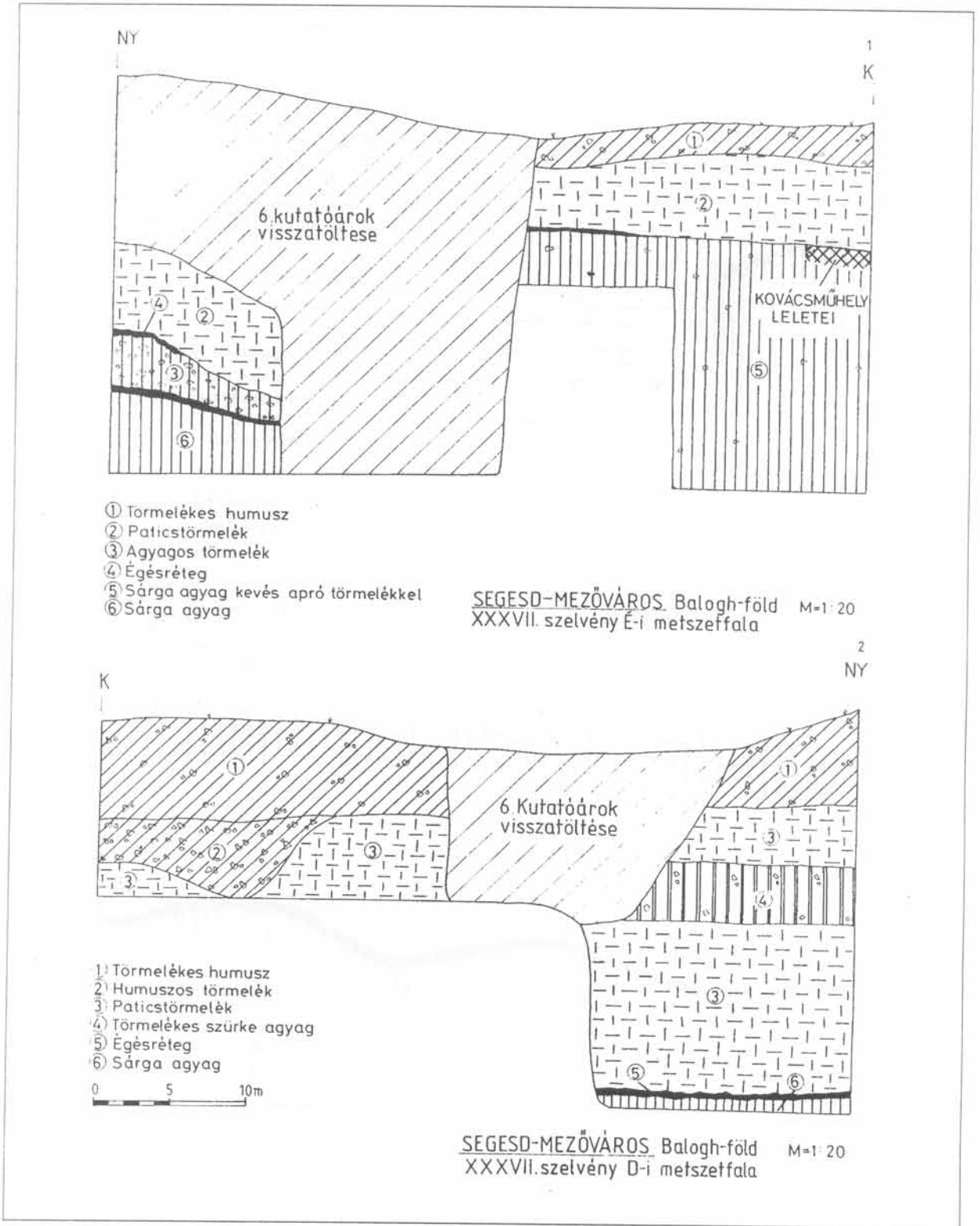
4. ábra: 1. A XXXVI. szelvény D-i metszefala 2. A XXXVI. szelvény NY-i metszefala (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

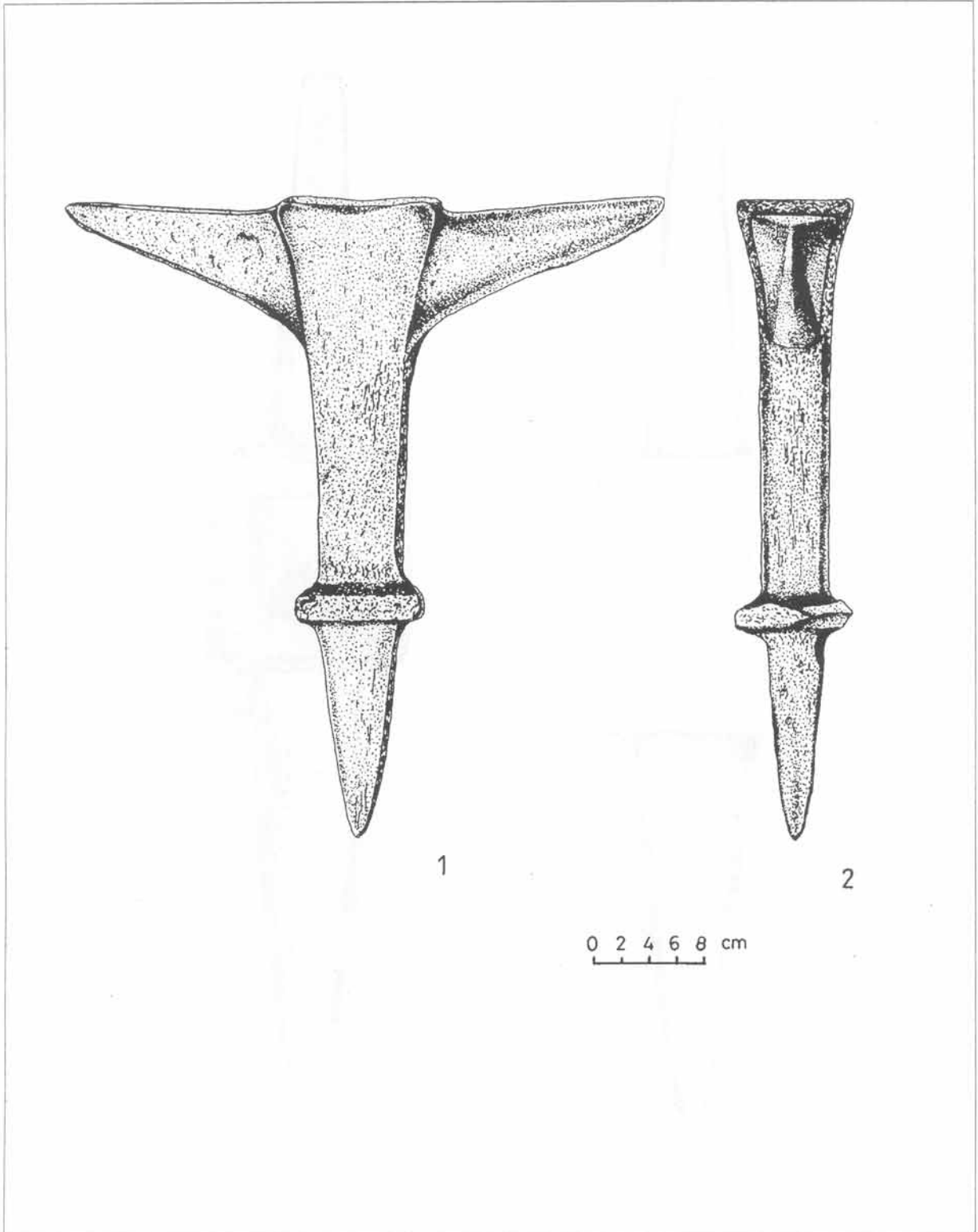
5. ábra: A XXXVII. szelvény alaprajza (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

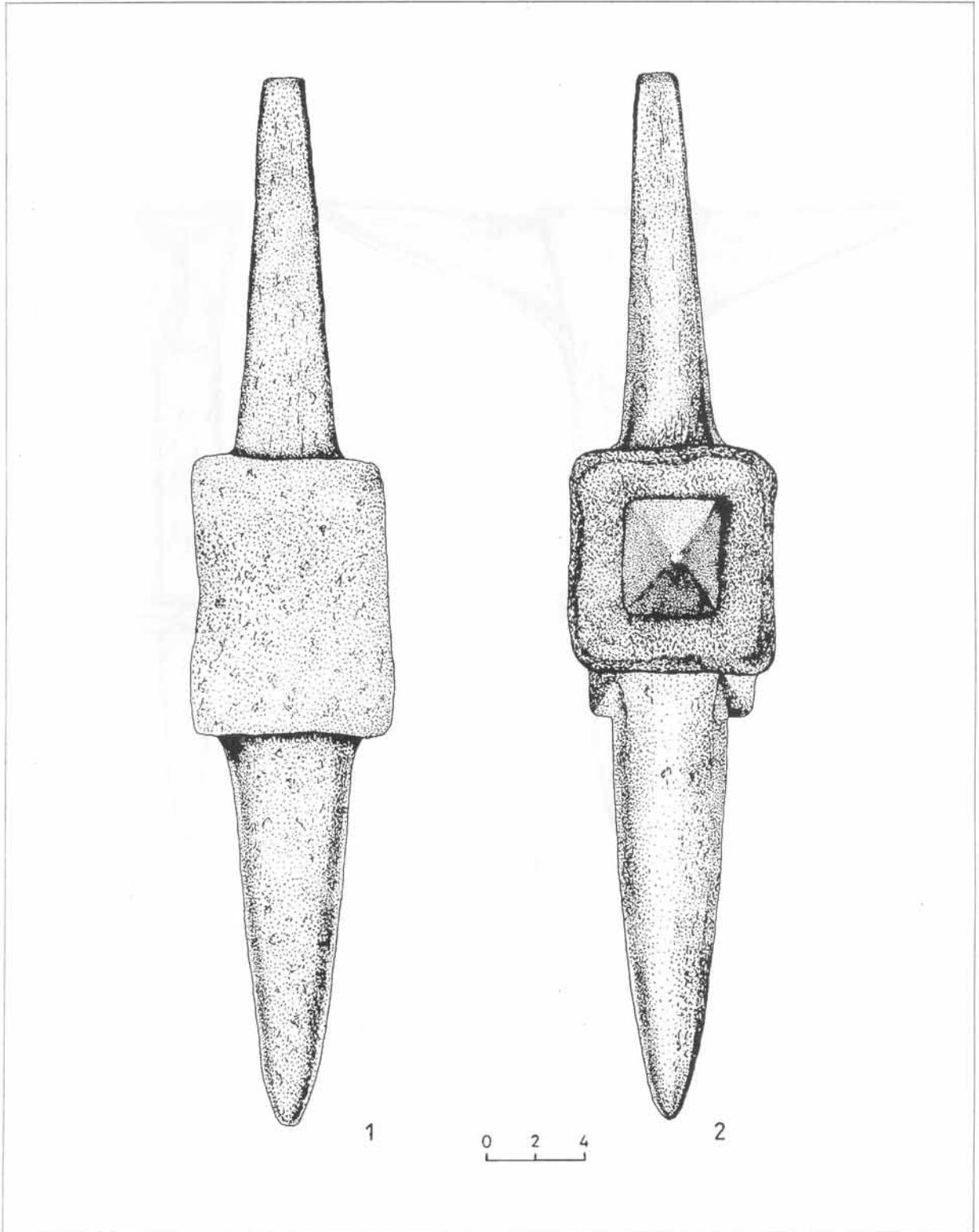
6. ábra: 1. A XXXVII. szelvény K-i metszefala 2. A XXXVII. szelvény Ny-i metszefala (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

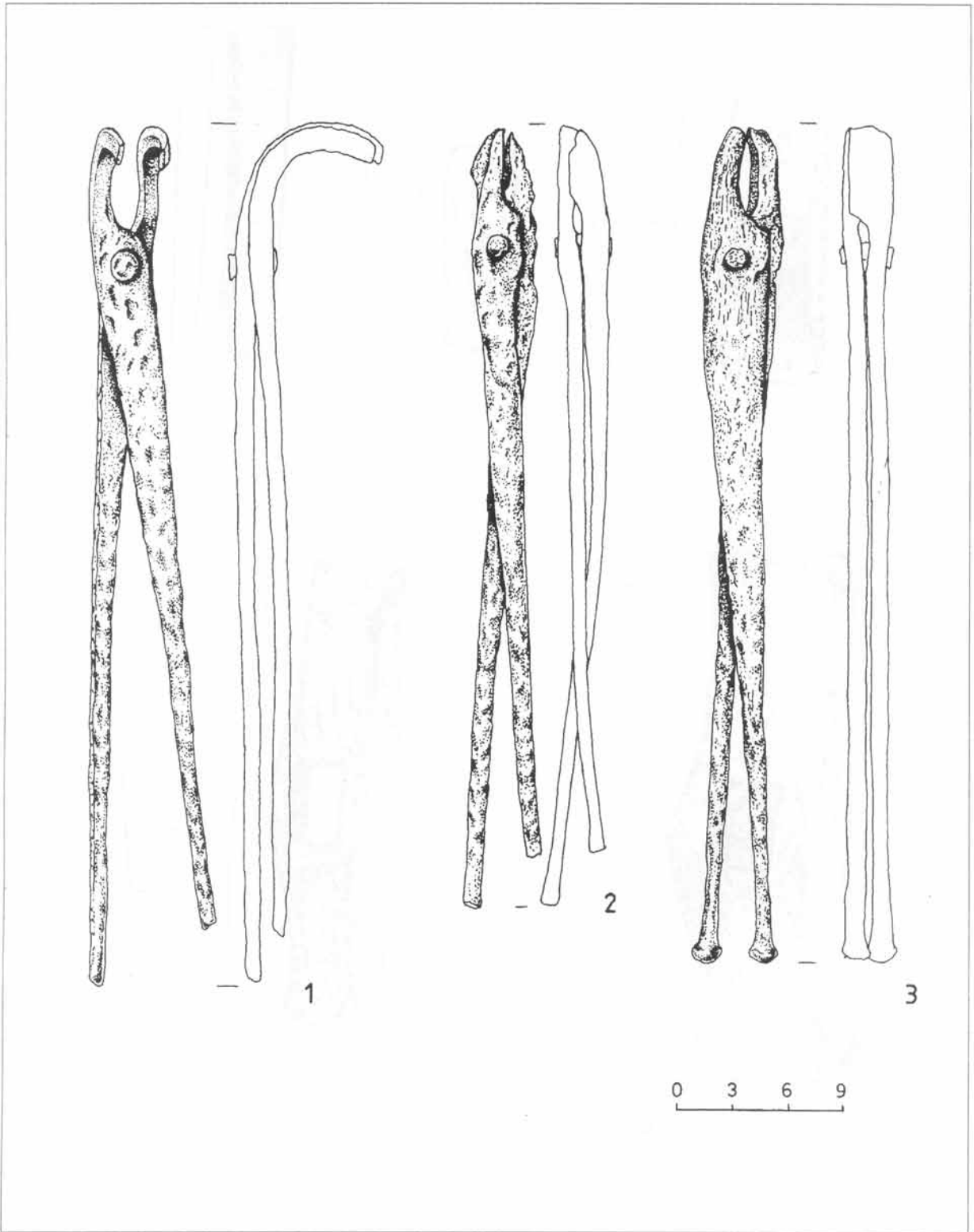
7. ábra: 1. A XXXVII. szelvény É-i metszefala 2. A XXXVII. szelvény D-i metszefala (rajz: M.Hrotkó Zsuzsanna)

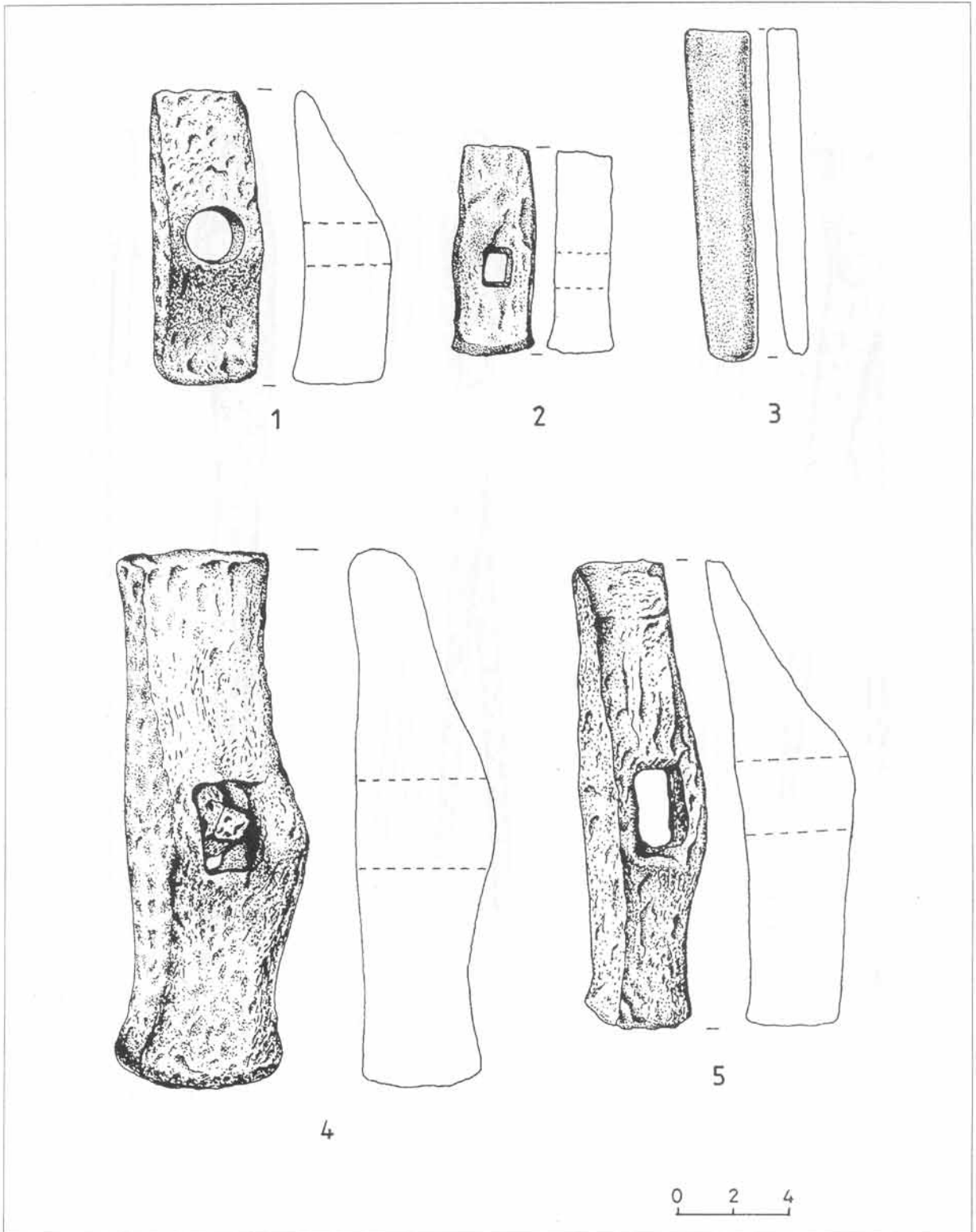
I. tábla: 1-2. A szarvasüllő oldalnézetei (rajz Ambrus Edit)

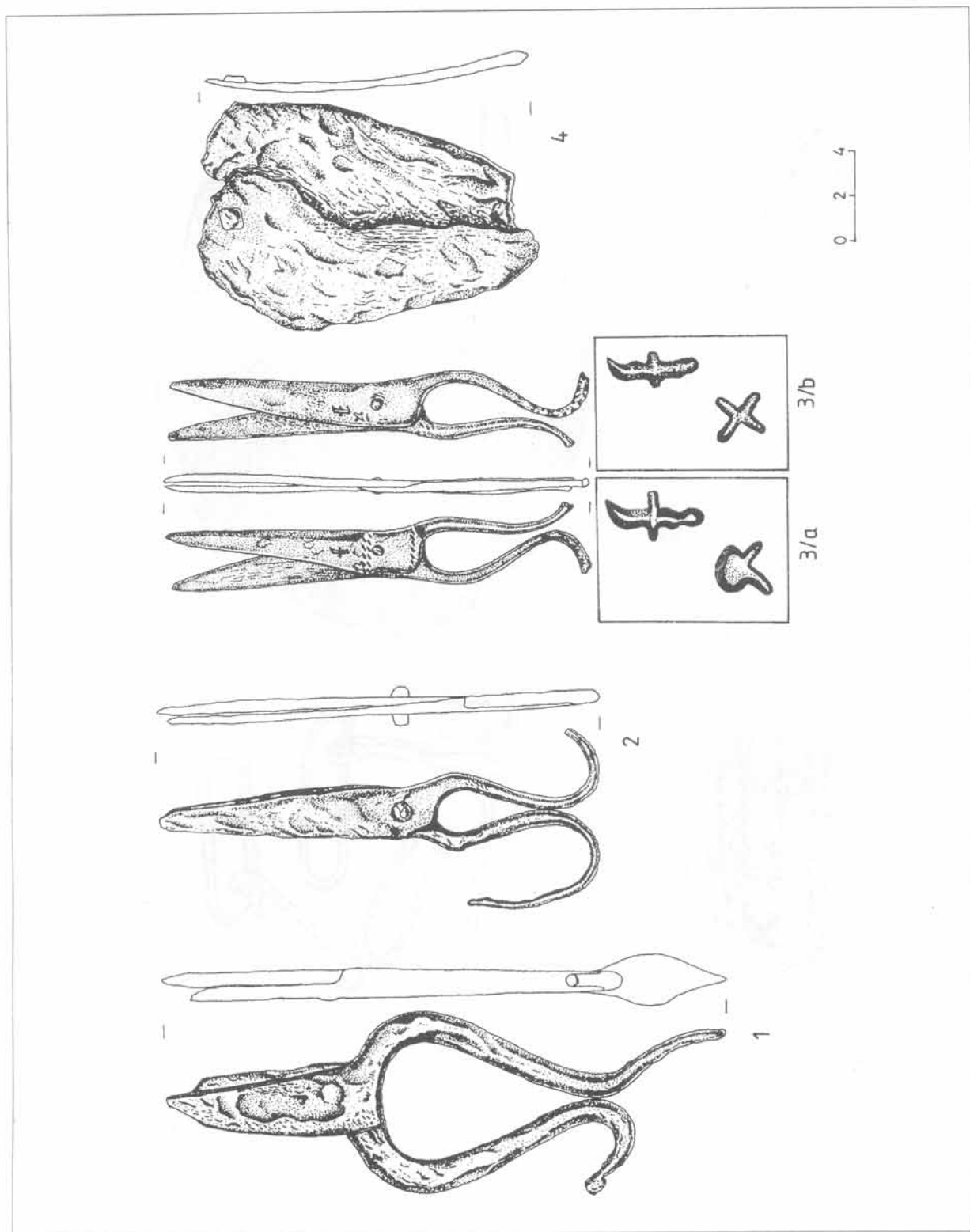
II. tábla: 1-2. Felülnézetek (rajz Ambrus Edit)

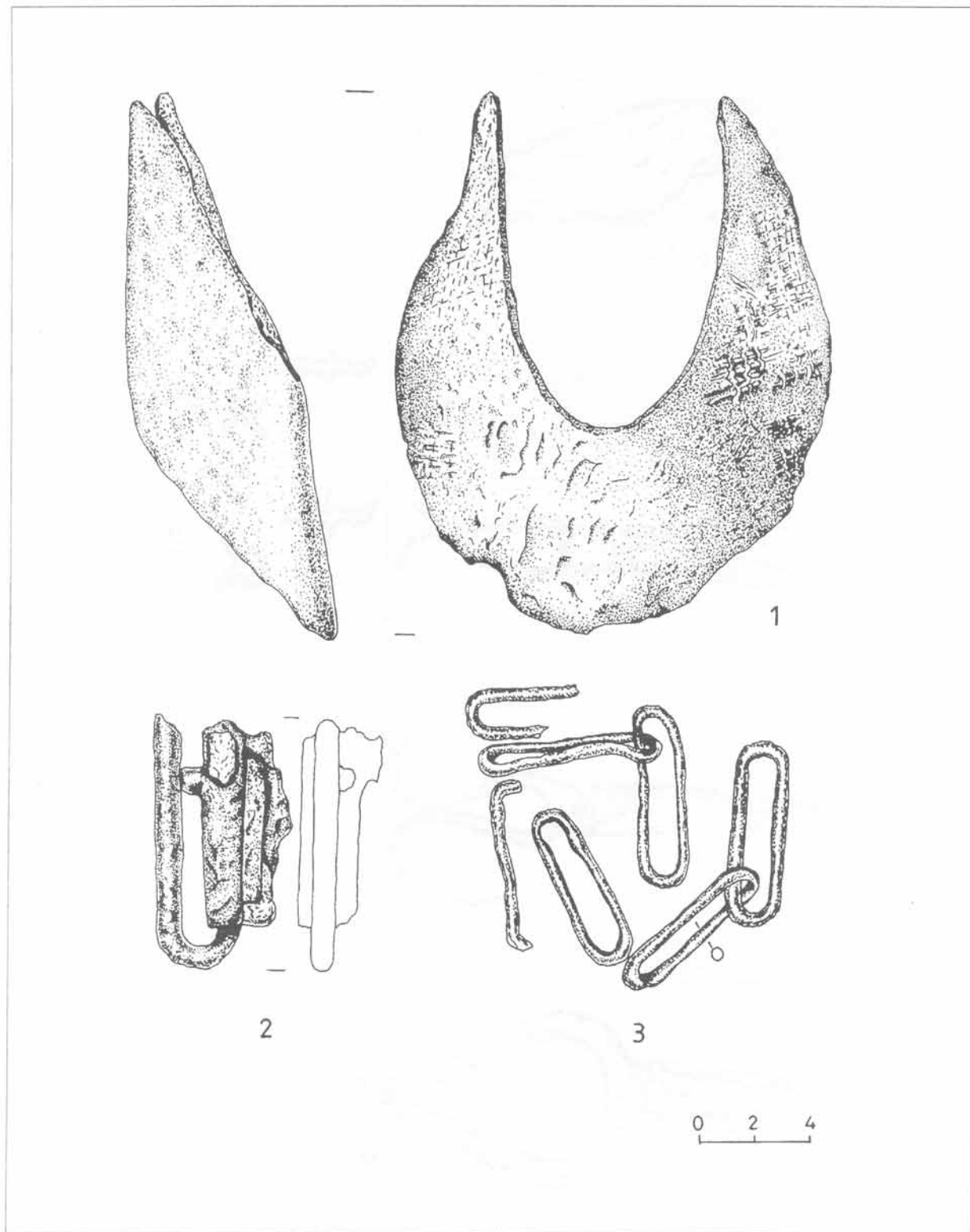
III. tábla: 1-3. Tűzifogók lap- és oldalnézetei (rajz Ambrus Edit)

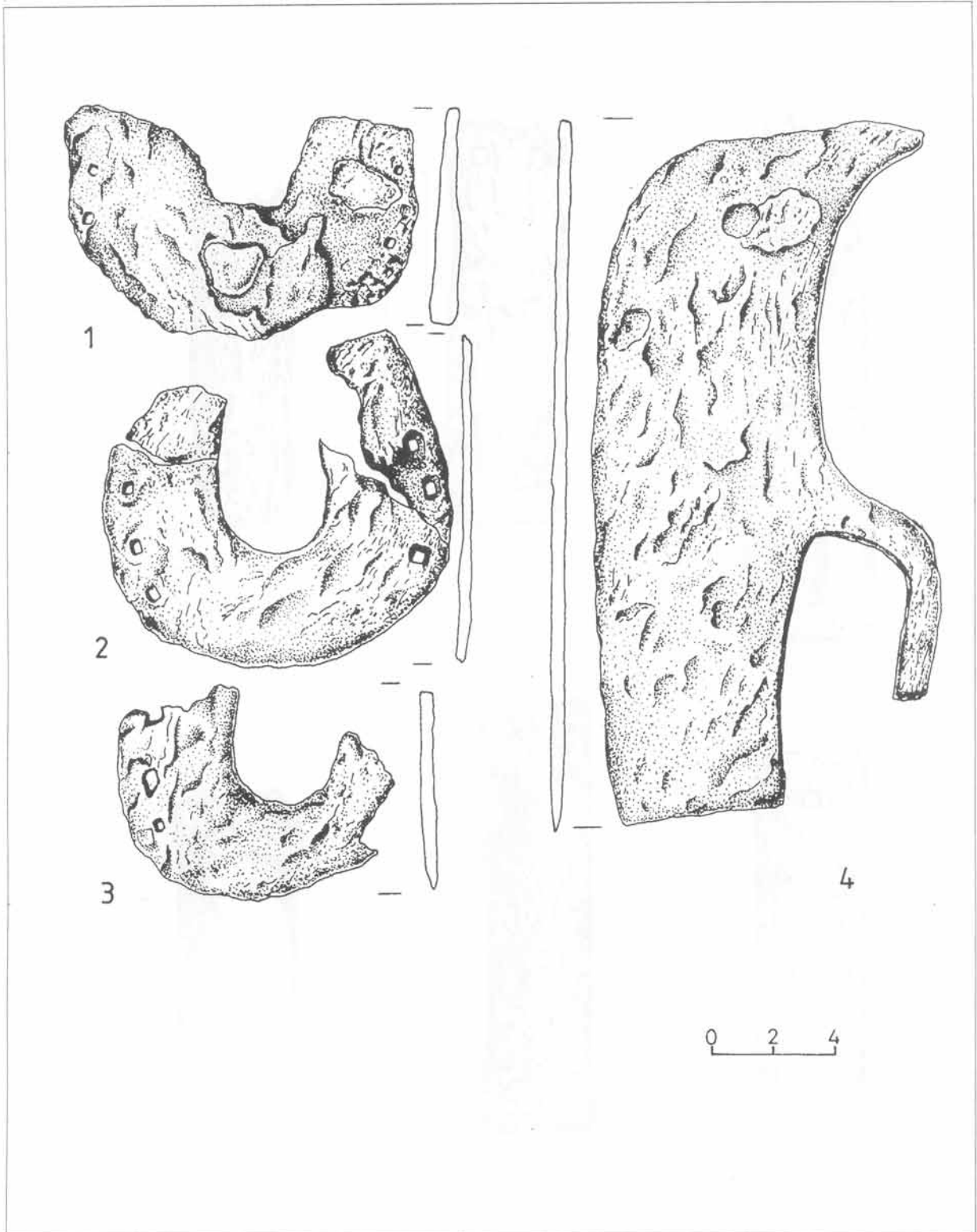
IV. tábla: 1-2. Formázókalapács, 3. fenőkő, 4. formázókalapács, 5. verőkalapács (rajz Ambrus Edit)

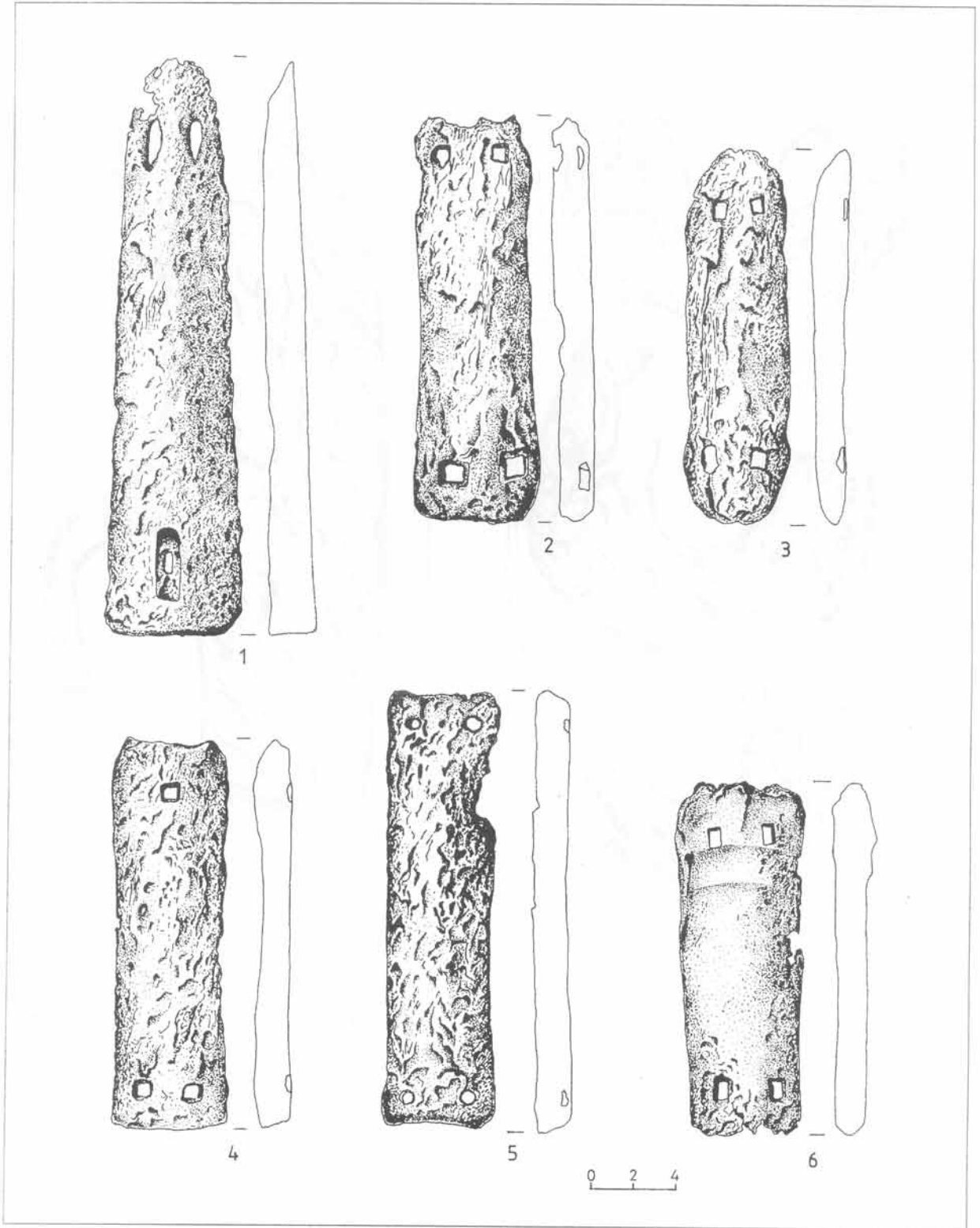
V. tábla: 1. lemezvágó olló, 2-3. ollók, 3/a és 3/b a 3. sz. olló mesterjegyei, 4. formázott vaslemez oldal- és lapnézetei
(rajz Ambrus Edit)

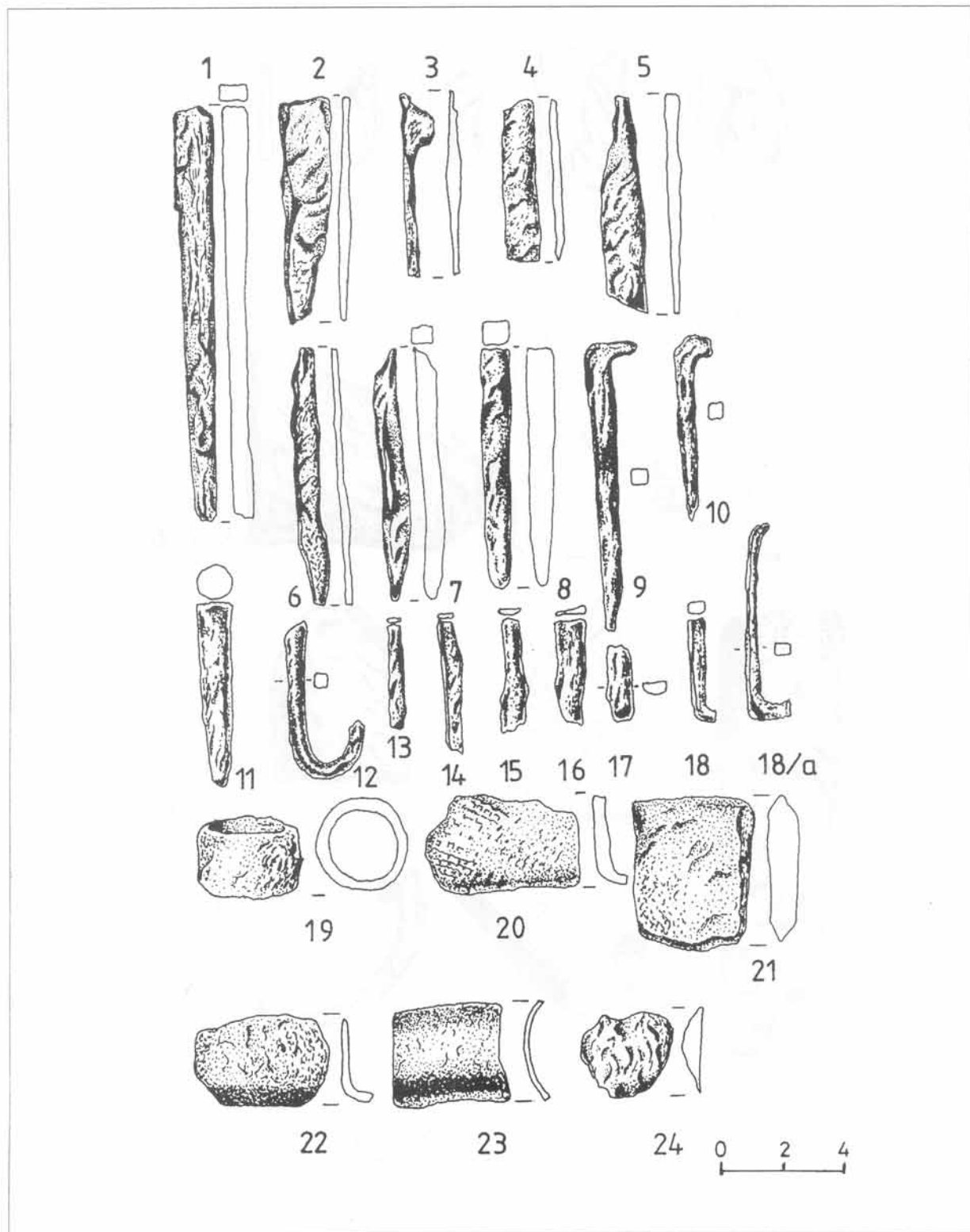
VI. tábla: 1. félhold alakú, domborított vastárgy, 2. lakat töredéke, 3. vaslánc töredékei oldal- és lapnézetben
(rajz Ambrus Edit)

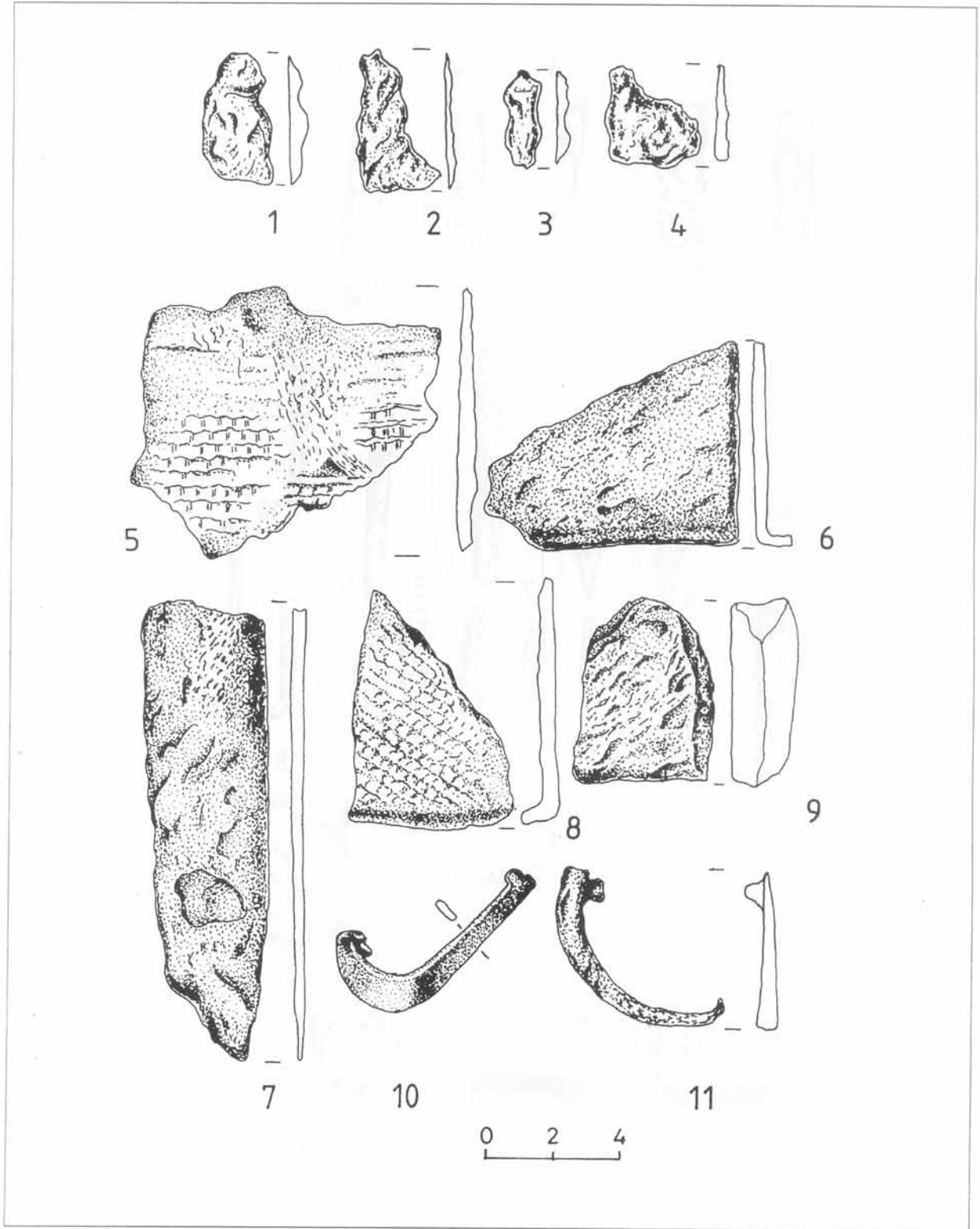
VII. tábla: 1-3. lemezes lópatkó, 4. bárd oldal- és lapnézete (rajz Ambrus Edit)

VIII. tábla: 1-6. szekérvasalások oldal- és lapnézetei (rajz Ambrus Edit)

IX. tábla: 1. lyukvágó, 2-6. vaskések töredékei, 7. hegyes árvég, 8. lyukvágó, 9-10. vasszegek, 11. lyukvágó, 12. vashorog darabja, 13-18. kés vagy érvágó (borotva?) töredéke, 19/a kisméretű ácskapocs, 19. vasgyűrű, 20. vaslemez, zsák rostos lenyomatával, 21. vágóvas, 22-23. pántok darabjai, 24. vastörédék oldal- és lapnézete (rajz Ambrus Edit)

X. tábla: 1-4. vaslemez töredéke, 5. vaslemez darabja rostos zsák lenyomatával, 6. vaslemez darabja, 7. nagyobb kés hegye, 8. vaslemez töredéke, rostos zsák lenyomata 9. vasrúd darabja, 10-11. csizmapatkó darabja oldal- és lapnézete (rajz Ambrus Edit)